

राष्ट्रिय रणनीति

सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोगको लागि
सञ्चार, शिक्षा, सहभागिता तथा सचेतना (सेपा) एवं प्रचार-प्रसार ढाँचा
(२०११-२०१५)

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग

प्रकाशन सहयोग:

सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोग आयोजना

फोटो सहयोग:

आवरण - जोतेन्द्र ज्यू ठकुरी/विसिएन

साभार:

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग-२०१०, सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोगको लागि सञ्चार, शिक्षा, सहभागिता तथा सचेतना (सेपा) एवं प्रचार-प्रसार ढाँचा-२०११-२०१५

© सर्वाधिकार:

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग -२०१०

मुद्रण:

एम.एस. प्रेस सपोर्ट

न्यूरोड, काठमाडौं

फोन: ४२४५१६६, ४२३८०८५

पत्र संख्या:-
चलानी नं.:-
प्राप्त पत्र संख्या र मिति:-

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

सन्देश

पत्रोत्तरमा पत्र संख्या र मिति उल्लेख हुन
अपेक्षित छ ।

सचिव : ४२२००६७
वातावरण : ४२२४८९२
प्रशासन : ४२६२४२८
योजना : ४२२१९३६
अनुगमन : ४२२४८६४
वैदेशिक : ४२२३८६२
फ्याक्स : ४२२३८६८

EX: पो.ब.नं. : ३९८७
सिंहदरबार, काठमाडौं

सिमसार संसारको सबैभन्दा बढी उत्पादनशील पारिस्थिकीय प्रणाली हो । यसले प्रदान गर्ने पर्यावरणीय वस्तु तथा सेवाले मानव समुदाय लगायत सबै प्राणी तथा वनस्पतिको जीवन आधारका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । पर्यावरणीय, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक हिसाबले ज्यादै महत्त्वपूर्ण भए पनि यि क्षेत्रहरूको विनास हुने क्रम रोकिएको छैन र अझै डरलाग्दो गतिमा विश्वव्यापी रूपमा नै बढिरहेको छ । नेपालमा विभिन्न किसिमका र भौगोलिक विविधताको हिसाबले अनुपम सिमसार क्षेत्रहरू छन् । तर विद्यमान अवस्थामा यि क्षेत्रहरूमाथि आइपर्ने चाप मत्थर गर्नसक्ने र संरक्षण तथा सदुपयोग अभिवृद्धि गर्ने ज्ञान आवश्यकता अनुसार उपलब्ध छैनन् ।

सिमसार संरक्षणको महत्त्व जनमानससम्म पुऱ्याउने खालका सञ्चार शिक्षा तथा सचेतना सम्बन्धी कार्यक्रमको अभावमा स्थानीय समुदाय प्रायः सिमसारलाई अनुपयोगी क्षेत्रको रूपमा लिन्छन् र संरक्षणमा खासै चासो राख्दैनन् । तसर्थ स्थानीय समुदाय र अन्य सरोकारवाला सबै नै सचेत हुन सकेमात्र सिमसार संरक्षणको महत्त्व महसुस गराउन सकिन्छ र संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउन सकिन्छ । विगतका केही दशकमा, बढ्दो जनसंख्याको आवश्यकता परिपूर्तीका लागि यि क्षेत्रहरूलाई अन्य प्रयोजनमा उपयोग गर्न थालियो । फलतः स्रोतको अत्यधिक दोहन, मिचाह प्रजातिको प्रकोप, उच्चपोषीय तत्त्वको घनत्वका अतिरिक्त जलवायु परिवर्तनको असर न्यून गर्ने उपाय अपनाउन नसक्दा सिमसार प्रणाली र यसमा आश्रित प्रजातिको बासस्थानमा नकारात्मक परिवर्तनको साथै जैविक विविधता क्रमशः न्हास हुँदै गएको देखिन्छ ।

सिमसारको महत्त्व जनस्तरसम्म पुऱ्याउन सञ्चार, शिक्षा र सचेतनामूलक कार्यक्रमले मुख्य भूमिका निर्वाह गर्दछ । सुसूचित, उत्प्रेरित तथा प्रबुद्ध समुदायले मात्र रामसार महासन्धि १९७१ र जैविक विविधता महासन्धि १९९२ को लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तीमा हामीलाई सघाउन सक्छन् । यही सन्दर्भमा सञ्चार, शिक्षा, सहभागिता तथा सचेतना (Communication, Education, Participation and Awareness-CEPA) रणनीति तयार गरी प्रकाशन गर्ने प्रयास सबै तह र तप्कामा सचेतना फैलाउने एउटा समसामयिक र प्रशंसनीय कार्य हो । यो दस्तावेजमा रामसारको आधिकारिक निकायले चाल्नु पर्ने आवश्यक व्यवस्थापकीय पहलकदमी उजागर गरिएका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा महासन्धिको तेस्रो रणनीतिक योजना (२००९-२०१५) को प्रावधान पुरा गर्न र मुलुकभर सिमसार संरक्षण सम्बन्धी जागरण ल्याउन CEPA रणनीति निकै उपयोगी हुनेछ । अन्त्यमा, सिमसार संरक्षण र सदुपयोगको महत्त्व सरोकारवालामाझ पुऱ्याउन र उनीहरूको सहभागिता अभिवृद्धि गर्न यो दस्तावेज एक महत्त्वपूर्ण र प्रभावकारी साधनको रूपमा उपयोग हुने विश्वास लिएको छु ।

धन्यवाद !

युवराज भुषाल
सचिव

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
(..... शाखा)
२०३७

फोन नं.: ४२२०८५०
४२२०९१२
४२२७९२६
फ्याक्स नं. ४२२७६७५

संकेत नं.: -
पत्र संख्या :-
चलानी नं. :-

पो. ब. नं. - ८६०
बबरमहल, काठमाडौं
Email: info@dnppwc.gov.np
http://www.dnppwc.gov.np

दुई शब्द

सिमसार धर्तीको सबैभन्दा विविध र बढी उत्पादनशील पर्यावरणीय प्रणाली हो । तर, बढ्दो जनसंख्या र तिनको आवश्यकता परिपूर्ती गर्ने क्रममा नेपालमा सिमसार क्षेत्रको विनास द्रुतगतिमा भइरहेको छ । जैविक विविधता, जीविकोपार्जन, धार्मिक एवं सांस्कृतिक हिसाबले महत्त्वपूर्ण भएकोले यस क्षेत्रको संरक्षण र सदुपयोग गर्न १७ डिसेम्बर १९८७ देखि नेपाल रामसार महासन्धिको पक्ष राष्ट्र बन्यो । यतिबेला नेपालका नौ वटा सिमसार क्षेत्रहरू रामसारमा सूचिकृत भएका छन् । यसले सिमसार र यसमा निहित जैविक स्रोतको संरक्षणमा नेपाल सरकार र महासन्धिको सम्पर्क निकाय राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको जिम्मेवारी र प्रतिवद्धता भल्केको छ ।

महासन्धिको तेस्रो रणनीतिक योजना (२००९-२०१५) अनुसार सबै पक्ष राष्ट्रले सेपा रणनीतिको तर्जुमा गरी यसमार्फत महासन्धिको प्रमुख उपलब्धिहरू सबै सरोकारवालासमक्ष पुऱ्याउन जोड दिएको छ । तसर्थ यो रणनीतिले राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व र प्रतिवद्धता वहन गर्न एवं राष्ट्रियस्तरका सरोकारवालाहरू, निर्णयकर्ता, सिमसारमा निर्भर समुदाय, अन्य सिमसार उपभोक्ता तथा सर्वसाधारणलाई जागरूक बनाउन उपलब्धीमूलक हुने विश्वास गरेको छ ।

यस अवसरमा यो रणनीति तयार गर्न प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, विश्व वातावरण कोष तथा संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमको संयुक्त तत्त्वावधानमा सञ्चालित सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोग आयोजना लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसको तयारीमा संलग्न भएकोमा हिमाली प्रकृतिलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यो रणनीतिले सेपा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी तवरले सम्पादन गरी सिमसार संरक्षणको महत्त्व सबै तहमा स्थापित गर्न सहयोग पुऱ्याउने विश्वास लिएको छु । रणनीतिले सुभाए बमोजिम सेपा कार्यक्रम चरणबद्ध रूपमा अघि बढ्नेछ । यसमा दुई वटा चरणको परिक्ल्पना गरिएको छ । पहिलो चरण नमूनाको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ भने दोस्रो चरणको कार्यक्रम प्रथम चरणको सफलताको आधारमा सम्पूर्ण तयारीका साथ अघि बढ्नेछ ।

अन्त्यमा, सिमसार संरक्षण र सदुपयोगको महत्त्व सरोकारवालामाझ पुऱ्याउन र सबैको सोचमा दीर्घकालीन र सकारात्मक परिवर्तन गर्न ल्याइएको यो रणनीतिको सफल कार्यान्वयनमा हातेमालो गर्न सबै संरक्षण साभेदारलाई विशेष आग्रह गर्न चाहन्छु ।

धन्यवाद ।
.....
.....
.....

कृष्ण प्रसाद आचार्य
महा-निर्देशक

विषय सूची

१.	पृष्ठभूमि	७
२.	अवस्था विश्लेषण	१२
३.	सेपा रणनीतिको औचित्य	१४
४.	लक्ष्य	१६
५.	उद्देश्य	१६
६.	अपेक्षित क्रियाकलाप र परिणाम	१७
७.	लक्षित वर्ग र माध्यम	१८
८.	रणनीति कार्यान्वयन पक्ष	१९
९.	मुख्य सन्देश	२१
१०.	रणनीतिको प्रभाव मापन/मूल्याङ्कन	२३
११.	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा	२४
१२.	समय-तालिका	२५
१३.	बजेट तथा वित्तीय व्यवस्थापन	२५
१४.	सम्भाव्यता र दिगोपना	२६
	अनुसूची	३०-४९
	सन्दर्भ सामग्री	५०

१. पृष्ठभूमि

रामसार महासन्धिमा सेपा कार्यक्रम

रामसार महासन्धिले सन् २००८ मा सन् २००९ देखि २०१५ सम्मका लागि यसको तेस्रो रणनीतिक योजना पारित गयो । यस रणनीतिले सिमसारको संरक्षण र सदुपयोगका लागि महासन्धिको घोषणा १०.१ अनुरूप सबै पक्षराष्ट्रले संचार, शिक्षा, सहभागिता तथा सचेतना (CEPA) कार्यक्रम तयार गरी उपयुक्त साधन तथा स्रोतको माध्यमबाट सम्मेलनको उद्देश्य तथा मुख्य उपलब्धिहरूलाई जनस्तरसम्म पुऱ्याउन जोड दिएको छ । सन् २००३ को फेब्रुअरीमा बसेको स्थायी समितिको २९ औं बैठकले सेपा कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकताका साथ औपचारिक रूपमा अगाडि बढाउने निर्णय गरेको थियो ।

यस कार्यक्रमले सिमसारको संरक्षण र सदुपयोगका लागि व्यक्तिगत तथा सामुहिक प्रयास जुटाउन अभिप्रेरित गर्दछ । यसले मुख्यतया आधिकारिक सूचना आदान प्रदान गर्न, छलफल/संवाद चलाउन, सचेतना फैलाउन तथा सिमसारको महत्त्वलाई सबै तह र तप्कामा पुऱ्याउन सहयोग गर्दछ । यसको सही प्रयोगले राष्ट्रियस्तरमा सिमसार रणनीति तथा योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन र व्यवस्थापन गर्न सहज तुल्याउँछ ।

नेपालका लागि तयार गरिएको यो रणनीति पनि महासन्धि अनुरूप तयार भएको छ र सेपाको उद्देश्य ३.२ संग सम्बन्धित छ । यसले लक्षित समुदाय विशेषगरी नीति-निर्माता, निर्णयकर्ता, सिमसार वरपर बस्ने र यसमा निर्भर समुदाय तथा अन्य सरोकारवाला एवं सर्वसाधारण सबैलाई समेट्छ । महासन्धि अन्तर्गत पक्ष राष्ट्रको प्रत्येक तीन वर्षमा हुने सम्मेलनले सेपा सम्बन्धी समयानुकूल परिमार्जन र घोषणा गर्ने गरेको छ ।

दीर्घकालीन सोच

रामसार महासन्धिले सेपा कार्यक्रम अन्तर्गत सिमसारको सदुपयोगका लागि सबैले आ-आफना स्तरबाट कार्य गर्नेछन् भन्ने दीर्घकालीन सोच बनाएको छ ।

निर्देशित सिद्धान्त

रामसार सेपा कार्यक्रमलाई सहयोग गर्न निम्नलिखित निर्देशित सिद्धान्तहरू अपनाइएका छन् ।

- क. सेपा कार्यक्रमले जनस्तरसम्म सिमसारको महत्त्वलाई बुझाउन मद्दत गर्दछ जसले सरोकारवाला सबै नै सिमसारको संरक्षण र सदुपयोग तर्फ लागिपर्न प्रेरित हुन्छन् र यसका लागि आवश्यक नीति निर्माण तथा योजना तर्जुमा गर्न बहस तथा पैरवी गर्ने व्यवस्थापनमा जुट्छन् । सिमसार संरक्षणका लागि जिम्मेवार निकाय तथा सरोकारवाला एवं लक्षित समूह अनुसूची ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- ख. सेपा कार्यक्रमले प्रभावकारी सचेतनामूलक सामग्री एवं दक्ष जनशक्ति तयार गरी प्रमुख सरोकारवालाहरूको सहभागितामा सिमसारको संरक्षण तथा सदुपयोग सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्दछ । साथै समाजमा सिमसार सदुपयोगको सिद्धान्तलाई प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त सन्देश पनि पुऱ्याउँछ ।

ग. प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले सेपालाई महासन्धि कार्यान्वयनको मुख्य अंशको रूपमा अँगाल्ने विश्वास महासन्धिले गर्दछ । यसमा गरिने लगानीले सिमसार संरक्षणको लागि बहस, पैरवी गर्न सक्ने सुसूचित समूह एवं कार्यकर्ताको संख्या बढाउन र तिनको सञ्जाल निर्माण गरी सिमसारको सवाललाई निर्णयकर्तासम्म पुर्याउन र तिनलाई भ्रूणकाउन/बुझाउन सक्ने सक्षम नागरिक समाजको निर्माण गर्न सघाउँछ ।

प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले आफ्ना बृहत् वातावरणीय, जैविक विविधता, सिमसार एवं जलस्रोत व्यवस्थापनका नीति निर्माण तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा सेपालाई एक अभिन्न एवं एकिकृत रणनीतिको रूपमा कार्यान्वयन गरी लक्ष्य प्राप्त गरोस् भन्ने अपेक्षा महासन्धिले गरेको छ । त्यसैगरी महासन्धिले सरकारी तथा गैरसरकारी सेपा सम्पर्क निकाय मनोनयन गर्न समेत अनुरोध गरेको छ । यस सन्दर्भमा नेपाल सरकारले वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गतको राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागलाई रामसारको लागि आधिकारिक निकायको रूपमा तोकेको छ ।

सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू

रामसार र जैविक विविधता दुवै महासन्धिहरू संयुक्त कार्य योजना तर्जुमा गरी एक-आपसमा मिलेर काम गर्छन् । रामसार महासन्धिले जैविक विविधता महासन्धिको सिमसारजन्य कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने गरेको छ । जैविक विविधता महासन्धिको नियम १३ मा स्पष्टरूपमा जनस्तरसम्म सचेतना पुर्याउनु पर्ने वास्तविकता औल्याइएको छ । त्यसैगरी दुवै महासन्धिले पहिचान गरेको संयुक्त कार्यक्रमले संरक्षणको उद्देश्य प्राप्तिका लागि मुख्यतया तीन वटा कार्यमा जोड दिएको छ ।

- क) सञ्चार, शिक्षा, सहभागिता र सचेतना (सेपा) को लागि विश्वस्तरीय सञ्जाल निर्माण गर्ने ।
- ख) ज्ञान, सीप र दक्षताको आदान-प्रदान गर्ने ।
- ग) सञ्चार, शिक्षा, सहभागिता र सचेतनाको लागि आवश्यक क्षमता विकास गर्ने ।

त्यसैगरी जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी महासन्धिको नियम ६ बमोजिम नयाँ दिल्लीमा सम्पन्न आठौँ सम्मेलनको निर्णय ११ मा पनि अन्य महासन्धिले विकास गरेका सेपा कार्य योजनासंग समन्वय गर्ने उल्लेख गरेको छ । उल्लेखित सबै उद्देश्य र रणनीतिले सिमसारको संरक्षण तथा सदुपयोगका लागि राष्ट्रियस्तरको सेपा रणनीति तयार गर्ने आधार र मार्ग प्रशस्त गरेको छ ।

नेपालमा रामसार महासन्धिको कार्यान्वयन

नेपालका लागि रामसार महासन्धिको आधिकारिक निकाय राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग हो । अधिराज्यका विभिन्न भागमा छरिएर रहेका सिमसार क्षेत्रलाई रामसार सूचीमा आवद्ध गराउने तथा सरकारी सम्पर्क विन्दुको भूमिका निर्वाह गर्ने निकाय पनि यही हो । यस विभागले महासन्धिको प्रावधान अनुसार विभिन्न कार्यक्रमहरू क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । विभाग मातहतको संरक्षण शिक्षा शाखाले सेपा सम्बन्धी कार्यक्रम समन्वय गर्दै आएको छ । सिमसार शिक्षा र सचेतनाको महत्त्वलाई नीतिगत, कानूनी र अन्य क्षेत्रहरूमा समावेश गराई सेपा रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न मन्त्रालयस्थित वातावरण महाशाखाले समन्वयकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

पहिलो पटक राष्ट्रिय सिमसार नीति २०५९ ले सिमसार शिक्षा र सचेतनामा जोड दिएको छ । यस नीतिले सिमसार संरक्षणका अन्य जल्दाबल्दा सवालका अतिरिक्त सहभागितात्मक सूचना प्रवाह गर्ने उपयुक्त संयन्त्रको स्थापना गरी सिमसार शिक्षा, ज्ञान र जनचेतनाको प्रवर्द्धन गर्न जोड दिएको छ । यही सिलसिलामा सन् २०१० मा गठन भएको उच्चस्तरीय राष्ट्रिय सिमसार समिति, रामसार महासन्धि कार्यान्वयनको एउटा महत्त्वपूर्ण पहलकदमी सिद्ध भएको छ । वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रीको अध्यक्षतामा गठीत यस समितिमा सिमसार संरक्षणमा सरोकार राख्ने विभिन्न मन्त्रालयहरू क्रमशः कृषि तथा सहकारी, वातावरण, उर्जा, सिंचाई, उद्योग, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन, स्थानीय विकासका सचिवहरू, राष्ट्रिय योजना आयोगको प्रतिनिधि एवं राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका महानिर्देशक सदस्य रहने प्रावधान छ भने सदस्य-सचिवको जिम्मेवारी वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयका सचिवलाई सुम्पेको छ । यस समितिको सचिवालय वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयस्थित वातावरण महाशाखालाई तोकेको छ । यो एक उच्चस्तरीय रणनीतिक समिति भएकोले यसले विशेषगरी नीतिगत मार्ग निर्देशन तथा अन्तरसरकारी निकायहरू बीच समन्वय गर्दै सिमसारको सवाललाई राष्ट्रिय नीति तथा योजनाहरूमा समावेश गर्न सहज वातावरण सिर्जना गर्दछ ।

नेपालमा विभिन्न प्रकारका सिमसार क्षेत्रहरू छन् । केही सिमसारहरू भौगोलिक दृष्टिकोणले अनुपम छन् । नेपाल सरकारले सन् १९८७ मा महासन्धि अनुमोदन गरे पश्चात् आफ्ना सिमसार क्षेत्रलाई रामसार सूचीमा आवद्ध गराउने कार्य अधि बढाएको छ । फलतः हालसम्म निम्नलिखित नौवटा सिमसार क्षेत्रहरू रामसार सूचीमा समावेश भएका छन् (तालिका नं. १) । कोशी टप्पु सबैभन्दा पहिलो र ठूलो क्षेत्रफल ओगटेको रामसार क्षेत्र हो । विद्यमान रामसार क्षेत्रले कुल ३४,४५५ हेक्टर क्षेत्रफल ओगटेका छन् । यसले सिमसार संरक्षणमा नेपालको प्रतिवद्धता स्पष्ट भल्केको छ । यसका अतिरिक्त मौजुदा ऐन, नियम तथा निर्देशिकाहरू पनि सिमसार लगायत जैविक विविधता संरक्षणका लागि लागू भएका छन् तर तिनको कार्यान्वयन पक्ष फितलो देखिएको छ ।

तालिका १: नेपालका रामसार क्षेत्रहरूको विवरण

क्र.सं.	रामसार क्षेत्रहरू	क्षेत्रफल (हेक्टर)	जिल्ला	भौगोलिक भू-भाग	उचाई (मि.)
१.	कोशी टप्पु (वन्यजन्तु आरक्ष)	१७,५००	सुनसरी	तराई	९०
२.	बिसहजारी ताल (मध्यवर्ती क्षेत्र)	३,२००	चितवन	तराई	२५८
३.	घोडाघोडी ताल (वन)	२,५६३	कैलाली	तराई	२०५
४.	गोक्यो ताल (राष्ट्रिय निकुञ्ज)	७,७७०	सोलुखुम्बु	हिमाल	५,०००
५.	गोसाईकुण्ड ताल (राष्ट्रिय निकुञ्ज)	१,०३०	रसुवा	हिमाल	४,७००
६.	जगदिशपुर जलाशय (वन क्षेत्र)	२२५	कपिलवस्तु	तराई	१९५
७.	माई पोखरी (वन क्षेत्र)	९०	इलाम	मध्य पहाडी	२,१००
८.	फोक्सुण्डो ताल (राष्ट्रिय निकुञ्ज)	४९४	डोल्पा	हिमाल	३,६१०
९.	रारा ताल (राष्ट्रिय निकुञ्ज)	१,५८३	मुगु	हिमाल	२,९९०
	जम्मा	३४,४५५			

नक्सा १: नेपालको नक्सामा ९ वटा रामसार क्षेत्र

सेपा रणनीति तर्जुमा

प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले आ-आफ्नो राजनैतिक, कानुनी तथा धरातलीय यथार्थता एवं संस्थागत क्षमता अनुसार सेपा रणनीति तर्जुमा गर्छन् । नेपालमा जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू क्रमशः विकेन्द्रीकरण हुँदै गएका छन् । तदनुरूप नेपालस्थित रामसार महासन्धिको आधिकारिक निकाय-राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, सिमसारको नीति तथा रणनीति तर्जुमा गर्ने र यसको कार्यान्वयनमा प्रत्यक्ष रूपमा सहभागी हुँदै आएको छ ।

सेपा रणनीतिको तर्जुमा विगतका अनुभव र सिकाईलाई संग्रह गर्ने प्रक्रियाको रूपमा रहेको छ । यो आफैमा एउटा सिर्जनशील कार्य पनि हो । तीन महिनाको अवधिमा सिमसार संरक्षणमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने संरक्षणकर्मी, स्थानीय उपभोक्ता, सिमसारमा निर्भर समुदाय, मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समूह/समिति/व्यवस्थापन समिति एवं सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका पदाधिकारी, सिमसारमा कार्यरत अनुभवी अनुसन्धानकर्मी तथा विज्ञ समूहसंग चरणबद्ध छलफल र परामर्शबाट यो रणनीति तयार भएको छ । यस रणनीतिलाई थप उजागर गर्न सिमसार स्रोत पुस्तिका र तालिम निर्देशिकाले मद्दत गर्नेछन् ।

महासन्धिको अभिन्न अङ्गको रूपमा सेपा रणनीति

महासन्धिको पक्ष राष्ट्रको आधिकारिक निकायले महासन्धिको उद्देश्य र प्रावधान कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता पुरा गर्न यो सेपा रणनीति तर्जुमा गरिएको छ । तर्जुमा गरिएको यो सेपा रणनीति सुभावमूलक छ र महासन्धिको उद्देश्यलाई पुरा गर्न सक्षम हुने विश्वास लिइएको छ ।

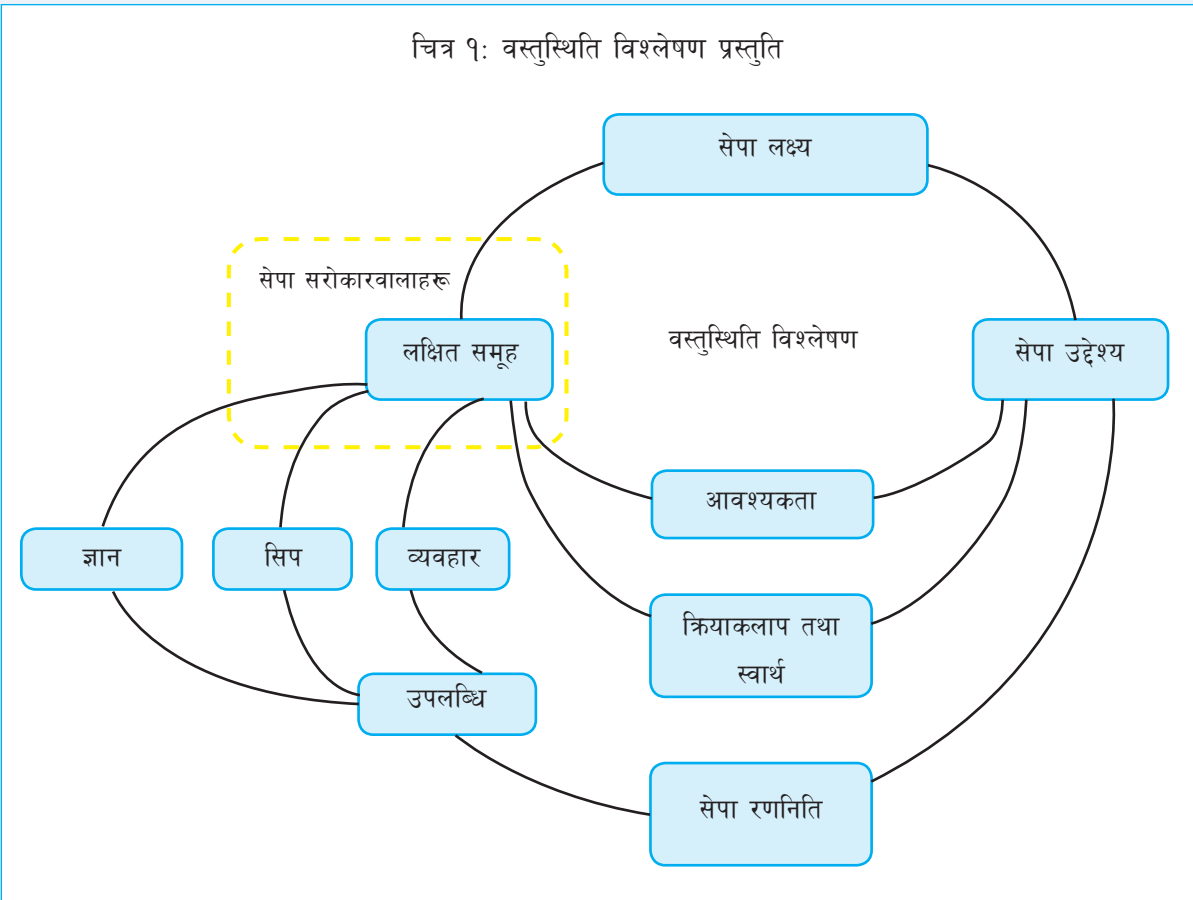
चरणबद्ध कार्यक्रम

यस रणनीतिले आवश्यकता अनुसार विभिन्न कार्यक्रम चरणबद्ध रूपमा तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै जानुपर्नेमा जोड दिएको छ । जसअनुसार पहिलो चरणमा मौजुदा कार्यक्रमहरू गर्न चाहिने क्षमता सुदृढ गर्दै त्यस्ता कार्यक्रमहरू परिक्षणको रूपमा सञ्चालन गर्ने र दोस्रो चरणमा प्रवेश गर्ने रहेको छ । प्रथम चरणमा सम्पन्न गर्ने कार्यक्रमले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको क्षमता सुदृढ हुने र सूचना प्रवाहमा निरन्तरता आउने छ । यस रणनीतिले पहिलो चरणको कार्यक्रम सन् २०११ को जनवरीदेखि डिसेम्बरसम्म सञ्चालन हुने र लगत्तै दोस्रो चरणको कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रवेश गर्ने अपेक्षा राखेको छ । उक्त चरणको मूल्याङ्कनको आधारमा दोस्रो चरणको कार्यक्रम जनवरी २०१२ देखि कार्यान्वयन भई डिसेम्बर २०१५ मा सम्पन्न हुनेछ ।

एकिकृत कार्यक्रम कार्यान्वयन

यस रणनीतिले तय गरेको लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न लक्षित समुदायसम्म पुऱ्याउनु पर्ने आवश्यक सन्देश, कार्यक्रम र प्रसारण गर्ने माध्यमको पहिचान गरी त्यसको स्पष्ट खाका तयार गरेको छ । यि सबै कार्यक्रमहरू राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको नियमित कार्यक्रममा समावेश गर्न सकिने गरी तयार गरिएको छ । एकिकृत तवरले सिमसार शिक्षाको सञ्चालन र सूचना संप्रेषण गर्न सकियो भने सेपा रणनीतिलाई प्रभावकारी र परिणाममुखी बनाउन सकिन्छ भन्ने अपेक्षा यस रणनीतिले गरेको छ ।

चित्र १: वस्तुस्थिति विश्लेषण प्रस्तुति

२. अवस्था विश्लेषण

नेपालमा सिमसार संरक्षणको अवधारणा सन् १९८० को अन्त्यतिर प्रारम्भ भयो । अवधारणाले मात्रै न त जीवनशैलीमा समयानुकूल परिवर्तन ल्यायो न त व्यवस्थापनमा नै परिवर्तन गर्न सक्यो । त्यसैले सिमसार संरक्षण र सदुपयोगका लागि जनस्तरसम्म पुग्ने खालका र संरक्षण प्रयासलाई थप टेवा पुऱ्याउन सेपा रणनीति तर्जुमा गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भएको छ । त्यसैले यो रणनीति तर्जुमा गर्ने क्रममा आज हामी यहाँ आइपुगेका छौं ।

तालिका २ मा प्रस्तुत गरिएको अवस्था विश्लेषणले पनि साभ्ता सवालहरू पहिचान गरेको छ । यी सवालहरू रणनीति कार्यान्वयनका क्रममा सम्बोधन गर्न सकिन्छ । पहिचान गरिएका दुर्बल पक्षहरूको पनि पर्याप्त समय, आर्थिक सहयोग र कर्मचारीको व्यवस्था गर्न सकियो भने सहजै समाधान गर्न सकिन्छ । पहिचान गरिएका सबल पक्ष र अवसरहरूले त राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागलाई सूचना संप्रेषणका चौतर्फी आयाम प्रदान गरेको छ जसले रणनीतिको सफल कार्यान्वयनको लागि योगदान पुऱ्याउँछ ।

सेपा रणनीति तयार गर्ने दौरानमा सरोकारवालाहरूसंग गरिएको सबल र कमजोर पक्षको विश्लेषण गरी छलफलबाट आएका मुख्य अंशहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २: सिमसार संरक्षणको अवस्था विश्लेषण

<p>सबल पक्ष</p> <ul style="list-style-type: none"> • सिमसार एक प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, पर्यटकीय एवं आर्थिक महत्त्व भएको सम्पदा हो । • यो क्षेत्र विशेषतः पर्यावरणीय सुधार, पुनर्स्थापना र पुनरूत्पादनमा सहयोग पुऱ्याई सकारात्मक अवस्था सिर्जना गर्न सक्ने सम्भावना बोकेको क्षेत्र हो । • सिमसार एक यस्तो आकर्षक पारिस्थिकीय प्रणाली हो जहाँ शान्त, सौम्य र रमणीय वातावरण हुन्छ अनि आनन्दले विविध जीवजन्तुको अवलोकनका अतिरिक्त तिनको जीवन चक्र नियाल्न सकिन्छ । • सिमसारले बृहत क्षेत्रको जैविक सूचकको भूमिका निर्वाह गर्छ । • सिमसार क्षेत्र विभिन्न पंक्षी, स्तनधारी तथा घस्रने प्रजातिको उपयुक्त र प्रमुख वासस्थान हो । • सिमसार क्षेत्र आदिवासीको मौलिक ज्ञान, सीप र परम्परा जीवन्त राख्न सक्ने भण्डार हो । • सिमसारले खेतीपातीको लागि आवश्यक पानी बन्दोवस्त गर्छ । 	<p>कमजोर पक्ष</p> <ul style="list-style-type: none"> • सिमसार भू-बनौट र अवस्थिति अनुसार विभिन्न प्रकारका छन् । त्यस्तै व्यवस्थापनका क्रियाकलाप पनि फरक-फरक छन् । • सिमसारको महत्त्व र सवालहरू सबैलाई एकै नाशले बुझाउन सकिएको छैन । • सिमसार सम्बन्धी वैज्ञानिक ज्ञान पर्याप्त छैन । • सिमसार संरक्षणका लागि एक-आपसमा गर्न सकिने सहयोगको प्रचुर सम्भावना हुँदाहुँदै पनि व्यवस्थापनकर्मी र वैज्ञानिक बीच छलफल, सम्वाद र सञ्चार सम्पर्क यथेष्ट हुन सकेको छैन । • सिमसार संरक्षणका लागि साधन-स्रोतको कमी छ । • संरक्षणमा खट्ने सरोकारवालाको लागि उपलब्ध सुविधामा कमी छ । • कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमको मूल्याङ्कन पनि पर्याप्त हुने गरेको छैन । • एकतर्फी सूचना प्रवाह गर्ने (आफ्नो सुनाउने अरुको नसुन्ने) र सञ्चार माध्यमसंगको सम्बन्ध चाहेजति स्थापित हुन सकेको छैन ।
<p>अवसर</p> <ul style="list-style-type: none"> • सिमसारजन्य वस्तुबाट उत्पादित हस्तकलाका सामानहरू वातावरण-मैत्री हुने भएकोले पर्यटन प्रवर्द्धन र बजारीकरणमा सहयोग पुऱ्याउन सकिने सम्भावना छ । • “दिगो र सदुपयोग” सम्बन्धी अवधारणालाई प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । • उच्च-पर्वतीय क्षेत्रमा अवस्थित सिमसार क्षेत्रहरू आकर्षक पर्यटन गन्तव्यका रूपमा विकास र प्रवर्द्धन गर्न सकिने यथेष्ट सम्भावनाहरू छन् । • बढी भन्दा बढी सिमसार एवं रामसार क्षेत्रहरू एकिकृत तथा सहभागितात्मक व्यवस्थापन कार्यान्वयनको उपयुक्त माध्यम बन्न सक्छन् । • सिमसार संरक्षणका लागि जागरण ल्याउने विज्ञहरू उपलब्ध हुन सक्छन् । • सिमसार क्षेत्रमा नयाँ प्रयोग (खेलकुद र पर्यटन) गर्न सकियो भने यसलाई नयाँ उचाईमा पुऱ्याउन सकिन्छ । 	<p>चुनौती</p> <ul style="list-style-type: none"> • सिमसार संरक्षणमा भए-गरेका परम्परागत ज्ञान तथा सामाजिक मान्यता (कुलो, पैनी, ताल मर्मत-सम्भार, सफा राख्ने) हराउँदै र त्याग्दै जानु । • सिमसार व्यवस्थापनमा सरोकारवाला एकमत हुन नसक्नु किनभने संरक्षणमा चासो हुनेको पहुँच कम हुनु वा पहुँच हुनेको संरक्षण तर्फ अभिरूची नहुनु । • सामुदायिक सचेतनाका कार्यक्रमहरू पर्याप्त र उचित तवरले हुन नसक्नु । • संरक्षणमा लागि परेका समूह र प्रशासनिक निकाय बीच प्रभावशाली निर्णय गर्ने क्षमतामा विशेष अन्तर हुनु (संघीयताको सन्दर्भमा न्यायिक ढङ्गले प्राकृतिक स्रोतको सदुपयोगका लागि निर्णयार्थ विचार राख्न नसक्नु) ।

उल्लेखित सबैजसो विषयहरू विवेचनात्मक देखिए र लक्षित समुदायलाई चासो बढाउने खालका रहेनन् ।

प्रभावशाली/सक्षम व्यक्ति वा समूहको, चासो वा संलग्नताको आधारमा सिमसारको संरक्षण र सदुपयोगमा पर्न सक्ने प्रभावलाई स्थलगत परामर्श र छलफलबाट एउटा मुख्य सवालको रूपमा पहिचान गरिएको छ। जसले संरक्षणमा चासो राख्ने सरोकारवालाको लाभमा पहुँच हुन नसक्ने सम्भावना उजागर गरेको छ। चित्र १: मा देखाइएको सरोकारवाला विश्लेषणले स्रोतको उपयोगमा देखाउने चासो र संरक्षणमा पुऱ्याउने योगदानको भिन्नता प्रष्ट्याएको छ।

चित्र १: सरोकारवाला विश्लेषण

सक्षम	खुशी हुने अवस्था	बढी भन्दा बढी संलग्न गराई सकारात्मक प्रभाव पार्ने
क्षमता	अनुगमनको कमी	सुसूचित गर्ने
कमजोर	निष्कृय	संरक्षण उन्मुख समूह सक्रिय

३. सेपा रणनीतिको औचित्य

नेपालमा सञ्चार, शिक्षा र सचेतनाका प्रयासहरू वस्तुपरक, समायानुकूल र नियमित रूपमा हुन सकेका छैनन्। फलतः यो कार्यक्रम एउटा पटक, कामचलाउ वा तदर्थ क्रियाकलापको रूपमा मात्र अघि बढिरहेको छ। यस रणनीतिले नेपालमा सिमसार संरक्षणको शिक्षा प्राथमिकतामा राखी दीर्घकालीन रूपमा सञ्चालन हुनुपर्ने मान्यताका साथ प्रवर्द्धन गर्न खोजेको छ। यसका अलावा नेपालमा जैविक विविधता संरक्षणको प्रवर्द्धन र जीविकोपार्जन अभिवृद्धि बीच सन्तुलन कायम गर्न “नेपाल जैविक विविधता रणनीति २००२” तयार भइसकेको छ।

सेपा रणनीतिले सञ्चार शिक्षाको उद्देश्य प्राप्तिकालागि विभिन्न प्रक्रिया उपयोग गर्नेछ। यो रणनीति विस्तृत, उद्देश्यपरक, पद्धती अनुरूपको दस्तावेज हो जुन राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागमा हालसम्म छैन। यसको सफलताको लागि सरकारी र गैरसरकारीस्तरमा तोकिएका सेपा सम्पर्क निकाय एवं संरक्षण साभेदारको सहकार्य अपरिहार्य छ।

यस रणनीतिले नेपालका सबै रामसार क्षेत्रमा प्रभावकारी तवरले सञ्चालन गर्नुपर्ने सिमसार शिक्षा, सञ्चार र सचेतनाको लागि आवश्यक खाका प्रस्तुत गरेको छ। यसले सिमसार संरक्षणमा भएका ज्ञान, क्षमता अभिवृद्धिका उपाय, अपेक्षित लक्ष्य, एकैखाले काम गरिरहेकाहरू बीच सम्बन्ध/समन्वय अभिवृद्धि गर्न/गराउन राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाल स्थापना गर्न सकिने सम्भावना पहिचान गर्न सक्षम बनाउँछ। यसले विभिन्न संघ-संस्थाहरू र सामुदायिक समूहहरूलाई उनीहरूको आवश्यकता र अवस्थालाई सुहाउने कार्य योजना बनाउन र कार्यान्वयनका लागि सहयोग पुऱ्याउने ढाँचा पनि प्रदान गर्दछ।

राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०५९ ले यसको सफल कार्यान्वयनको लागि सरोकारवाला सरकारी, गैरसरकारी, स्थानीय समुदाय तथा नीजि क्षेत्रको सहयोग र सहकार्य अपरिहार्य भएको तथ्य उजागर गरेको छ । बलियो सञ्चार सञ्जाल र संरक्षण शिक्षा नै यो लक्ष्य प्राप्तिको आधार हो । सञ्चार शिक्षाले सिमसार संरक्षणमा भएका गतिविधि, जल्दाबल्दा सवाल र संरक्षण प्रयासको प्रभावकारिता सम्बन्धी निरन्तर अनुगमन गर्ने आधार प्रदान गर्छ । यो रणनीति यसको प्रस्थान विन्दु हो ।

सेपा रणनीतिले रामसार महासन्धिको प्रचार-प्रसार कार्यक्रम (१९९९-२००२) मा नेपालको सिमसार संरक्षणमा संलग्न हुने सबै समूहसंग कार्यगत एकतामा जोड दिएको छ । महासन्धिको कार्यक्रम अनुसार सबै तह र तप्कामा सिमसार संरक्षणको महत्त्व र फाइदा बुझाउन सकेमात्रै सिमसार संरक्षण तथा व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरू तर्जुमा हुनसक्ने देखिन्छ । यो रणनीतिले आगामी ५ वर्षमा नेपालले राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहमा महासन्धिको भावना अनुरूप कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न सहज तुल्याउने अपेक्षा गरेको छ । यसले समन्वयात्मक ढङ्गले कार्यक्रम अघि बढाउन प्रेरित पनि गरेको छ जसले एकीकृत तवरले कार्यक्रम गर्न सकिने, बजेट विनियोजनमा एकरूपता आउने (कतै धेरै वा थोरै हुने प्रवृत्तिको अन्त्य हुने) र प्रतिफल हासिल गर्न सहज हुने तथ्य औल्याएको छ ।

यसले सिमसार संरक्षणकर्मीलाई संरक्षण शिक्षा तथा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने रणनीतिक दिशानिर्देश गरेको छ । त्यस्तै सिमसार संरक्षणका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान पुरा गर्न, सिमसार व्यवस्थापन, सचेतना तथा सूचना आदान-प्रदानका लागि तय गर्नुपर्ने आवश्यक रणनीति पहिचान गर्न पनि यसले सहयोग गर्दछ । विगतमा सरकारी, गैरसरकारी तथा समुदायले गरेका संरक्षण क्रियाकलापहरूको पनि यसले उजागर गरेको छ । त्यसैले यो रणनीति सबै अनुभवको संग्रह र एउटा निरन्तरता पनि हो । तर यो विशेषगरी सिमसार संरक्षणका सवालमा केन्द्रित छ ।

सेपा रणनीतिले सरकारी तथा गैरसरकारी तहबाट भइरहेका कार्यक्रमहरूलाई थप टेवा पुऱ्याएको छ र सिमसारको सदुपयोगको अवधारणा उजागर गरी यि क्षेत्रहरू विनाश हुनबाट जोगाउने प्रयास गरेको छ । यसले सिमसार संरक्षणमा विभिन्न सरोकारवालाको धारणा पहिचान गरी तदनुरूपको कार्यक्रम पनि सुझाएको छ ।

सिमसार क्षेत्रको संरक्षणको आवश्यकता महसुस गरी नेपालले राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०५९ कार्यान्वयनमा ल्यायो र सहभागितात्मक योजना तर्जुमा गर्ने भावना अनुरूप सेपा रणनीति तयार गर्‍यो । सिद्धान्ततः सिमसार संरक्षणकर्मी र उपभोक्ताको सरोकार एकै प्रकृतिको छ तर यसको उद्देश्यबारे आ-आफ्नै ठम्याई र बुझाई रहँदासम्म वा समयमै स्पष्टसंग बुझाउन नसक्दा प्रायः द्वन्द्व सिर्जना हुने गरेको तथ्य नेपाल सरकारले पहिचान गरेको छ । त्यसैले यस रणनीतिले विद्यमान सञ्चारका माध्यमहरूको भरपुर उपयोग गर्ने उद्देश्य लिएको छ ।

राष्ट्रियस्तरमा यस रणनीतिले परिवर्तित नीतिहरू सिमसार संरक्षणकर्मी, सरोकारवाला र सिमसारमा निर्भर समुदायलाई समयमै सुसूचित गर्ने सहज तरिका सुझाएको छ भने स्थानीयस्तरमा सिमसार नीति कार्यान्वयन गर्न सम्बन्धित सबैलाई जिम्मेवार बनाउँदै लक्षित समूहसम्म सञ्चार, शिक्षा र सचेतनालाई अभियानको रूपमा कार्यान्वयन गरी जनसहभागिता जुटाउने अपेक्षा गरेको छ ।

४. लक्ष्य

सिमसार क्षेत्रले आदिम कालदेखि नै मानव समुदायलाई आवश्यक वस्तु तथा सेवा प्रदान गर्दै आएको विश्वासको जगमा रामसार महासन्धि अडेको छ। सिमसारले जैविक विविधता संरक्षणमा पनि ठूलो योगदान पुऱ्याएको छ। त्यसैले सिमसार क्षेत्रको विनाशले यसमा निहित अपार स्रोतको लोप त हुन्छ नै त्यसको अतिरिक्त मानव स्वास्थ्य र जनहितमा समेत प्रतिकूल असर पार्दछ।

“सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोगका लागि लक्षित समुदायको सचेतना अभिवृद्धि र यसको महत्त्व आत्मसात गर्न यो रणनीतिले साधनको भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछ” भन्ने नै सेपा रणनीतिको समग्र लक्ष्य हो।

प्रमुख रणनीतिक लक्ष्य:

- रामसार क्षेत्रमा सिमसार संरक्षण शिक्षाका लागि समन्वय गर्नु र साभेदारी बढाउनु।
- लक्षित वर्गसम्म संरक्षण र सदुपयोगको सन्देशलाई प्रभावकारी तवरले सम्प्रेषण गर्ने संयन्त्रलाई सुदृढ तुल्याउनु।
- पैरवी र सचेतनाका क्रियाकलाप मार्फत नीति-निर्मातालाई जल्दाबल्दा सवालहरू सम्बोधन गर्न अभिप्रेरित गर्नु।

५. उद्देश्य

सेपा रणनीतिको उद्देश्य प्राप्तिका लागि एउटा स्पष्ट संयन्त्र र पद्धतिको आवश्यकता पर्दछ। यो कसरी सञ्चालन हुन्छ भन्ने कुरामा यसको सफलता निर्भर रहन्छ। संरक्षण शिक्षा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको राष्ट्रिय कार्यक्रमको एक अभिन्न अङ्गको रूपमा सुनिश्चित गर्न निम्न उद्देश्यहरू तय गरिएको छ। जसले सेपा रणनीतिको लक्ष्य र उद्देश्य पनि प्रतिविम्बित गर्दछ।

१. सिमसार संरक्षणको महत्त्व, यसको विनाशले पुऱ्याउने हानी सबै तह र तप्कामा पुऱ्याउने र सेपाको महत्त्व र प्रभावकारिता सर्वस्वीकार्य बनाउने।
२. रामसार र अन्य सिमसार क्षेत्रमा हुने समस्या समाधान गर्ने माध्यमको रूपमा सेपालाई उपयोग गर्ने।
३. समाजमा सिमसार संरक्षण र सदुपयोगको महत्त्वलाई स्थापित गराई सर्वसाधारणलाई यसको संरक्षणतर्फ अभिप्रेरित गर्ने।

६. अपेक्षित क्रियाकलाप र परिणाम

१. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले सेपा रणनीति कार्यान्वयनको नेतृत्व लिनेछ र नेपालमा सिमसार संरक्षण र सदुपयोगको लागि सहज वातावरण सिर्जना गर्नेछ ।
यस अन्तर्गत निम्नानुसारका क्रियाकलापहरू हुनेछन् :
 - क. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले प्रचार-प्रसारको उपयुक्त र स्तरीय खाका निर्माण गरी विभाग र मातहतका निकायबाट कार्यान्वयन गर्ने ।
 - ख. विभिन्न भाषा (अंग्रेजी, नेपाली र स्थानीय) मा सन्देशमूलक एवं प्रवर्द्धनात्मक सामग्रीको निर्माण गरी आम सञ्चारका माध्यमबाट अभियानको रूपमा प्रचार-प्रसार गर्ने ।
 - ग. समाचार सम्प्रेषणका लागि प्रेश विज्ञप्ति तथा अन्य सामग्री (टेलिभिजन तथा रेडियो कार्यक्रम) तयार गर्न आम सञ्चारका माध्यमलाई अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गर्ने ।
 - घ. सर्वसाधारणले जान्न, बुझ्न र सिक्नसक्ने गरी सामग्री तयार गरी प्रसारण गर्ने ।
 - ङ यस कार्यमा सरोकारवाला, संरक्षण साभेदार/सिमसार/जैविक विविधता/वन्यजन्तु विज्ञ एवं सञ्चार माध्यम (नेपाल वातावरण पत्रकार समूह समेत) लाई समावेश गर्ने ।
२. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले सेपाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि सहयोग र सामग्री उपलब्ध गराउने ।
यस अन्तर्गत निम्नानुसारका क्रियाकलापहरू हुनेछन् :
 - क. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग र मातहतका कर्मचारी र सम्बन्धित सामुदायिक संघ-संस्थालाई सेपा सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने ।
 - ख. मौजुदा सिमसारजन्य जानकारीमूलक सामग्रीको संकलन गरी पुस्तकालय व्यवस्थित गर्ने ।
 - ग. आम-सञ्चारका सन्दर्भ सामग्री जस्तै: तस्वीर, समाचार-टिप्पणी, श्रव्य-दृश्यजन्य अभिलेखहरू संकलन गरी सेपा-पुस्तकालयको रूपमा विकास गर्ने ।
 - घ. विद्युतीय सन्दर्भ सामग्रीको विशेष व्यवस्था जस्तै: सिमसारको छुट्टै वेबसाइट निर्माण गर्ने ।
 - च. सिमसारमा भएका उल्लेखनीय कार्यहरू भल्कने गरी विभिन्न लेख, रचना र प्रकाशनहरू नियमित रूपमा प्रकाशन गरी सर्वसुलभ बनाउने ।
 - छ. विभागको नियमित प्रकाशन “संरक्षण” मा सिमसारको विषयसमेत थपेर विभागीय मुख-पत्रको रूपमा प्रकाशन गर्ने ।
 - ज. विभिन्न राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय दिवस-समारोहहरू (विश्व सिमसार दिवस, वन्यजन्तु सप्ताह, जैविक विविधता दिवस, वातावरण दिवस लगायत पर्वतीय दिवस) मनाउने र गोष्ठी, कार्यशाला तथा सम्मलेनको आयोजना गरी संरक्षण साभेदारहरूबाट भए-गरेका कार्यहरूको अनुभव र सिकाई आदान-प्रदान गरी सिक्ने-सिकाउने संस्कृतिको विकास गर्ने ।

३. सिमसारको महत्त्व प्रवर्द्धन गरी सबै तह र तप्कामा पुन्याउन विभागले सेपालाई भरपुर उपयोग गर्नेछ ।

यस अन्तर्गत निम्नानुसारका क्रियाकलापहरू हुनेछन् :

- क. सिमसार संरक्षणका सवालहरू विषयगत प्रकाशन तथा संस्करणहरूमा परे-नपरेको मूल्याङ्कन गर्ने ।
- ख. सिमसारजन्य सूचना, तथ्याङ्क सङ्कलन, व्यवस्थापन तथा प्रचार-प्रसार सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने ।
- ग. रामसारका लागि राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
- घ. नियमित सम्पर्क र बैठक सञ्चालन गरी संरक्षण साभेदारहरूसंगको समन्वयलाई बढाउने ।
- ङ. सिमसार संरक्षणमा सचेतना अभिवृद्धि गर्न विद्यालय तहका विद्यार्थीहरूको परिचालन गरी प्रचार-प्रसारको अभियान सञ्चालन गर्ने ।
- च. मुख्य-मुख्य वातावरणीय सभा-सम्मेलन (रामसार सम्मेलन) मा सहभागी हुने ।

७. लक्षित वर्ग र माध्यम

सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोगका लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले विभिन्न वर्ग एवं संघ-संस्थासंग कार्यगत एकता गर्दै प्रभावकारी तवरले संरक्षणका गतिविधि सञ्चालन गर्न चाहन्छ । लक्षित वर्ग तथा समुदायसंग सार्थक र दीर्घकालीन सम्बन्ध निर्माणका लागि सामान्य तवरको जनसम्पर्क मात्र नभई स्थायी र व्यक्तिगत तहसम्मको अन्तर्क्रिया र सूचनाको नियमित आदान प्रदान गर्न जरूरी हुन्छ । दीर्घकालीन लक्ष्य प्राप्तिका लागि लक्षित वर्गसंग कायम गरिने सम्बन्धले निकै महत्त्व राख्दछ । यस्तो सम्बन्ध विकासमा विभागस्थित रामसार हेर्ने शाखाको भूमिका उल्लेख्य हुन्छ ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले लक्षित गरेको प्रत्येक वर्गको चाहना र सूचना प्राप्त गर्ने तरिका फरक-फरक हुन सक्छ । त्यसैले लक्षित वर्गको चाहना पहिचान गर्न सक्नु नै उक्त वर्गसंग पुग्ने अति उपयुक्त रणनीति हो । लक्षित समुदायहरू विशेष गरी सिमसारमा निर्भर समुदाय, सरकारी निकाय, नीति-निर्माता सञ्चार जगत, नीजि क्षेत्र, प्राज्ञिक समुदाय एवं नागरिक समाजले प्रायः नेपाली भाषामा तयार भएका सूचना सामग्रीहरू रूचाउँछन् ।

सीमित स्रोत-साधनबाट बढी भन्दा बढी सकारात्मक प्रभाव पार्नका लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले एकै प्रकृतिको कामगर्ने संघ-संस्थाबीचको साभेदारी सञ्जाल स्थापना गर्नेछ । यो यस्तो सञ्जाल हुनेछ जसले सिमसार संरक्षणको कार्यसंग सम्बन्धित उपयुक्त सूचना र आवश्यक जानकारी तत्कालै उपलब्ध गराउन सक्नेछ । यस्तो साभेदारीले सूचना र विचार लक्षित वर्गसम्म पुन्याउने भरपर्दो साधनको काम गर्नेछ । सम्भव भएसम्म विभागले आफ्नो छुट्टै सञ्जाल निर्माण गर्नुको सट्टा मौजुदा सञ्चार-सञ्जाल मार्फत लक्षित समुदायसम्म पुग्नसके बढी लाभदायक हुने भएकोले त्यसतर्फ पहल गर्नेछ ।

अंग्रेजी र नेपाली दुवै भाषा प्रयोग गर्दा विभागले विशेष ध्यान पुन्याउने छ । त्यसैगरी विद्युतीय सञ्चार सेवाको पहुँच नभएका व्यक्ति, समूह/समुदायलाई सिडी, डिभिडीमा वितरण गर्ने परिपाटी शुरु गर्न सक्तियो भने सम्बन्धित सबैलाई

संरक्षण तर्फ अभिप्रेरित गर्ने सहज वातावरण सिर्जना हुनेछ । स्थानीयतहमा सिमसार संरक्षणमा भएका राम्रा कामहरूको अनुभव नियमित तवरले संकलन गरी सरोकारवाला बीच आदान-प्रदान गर्ने पद्धतिको पनि शुरूवात गर्नेछ ।

उल्लेखित तथ्यहरूलाई निम्नानुसार सरलीकृत गर्न सकिन्छ ।

- वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय मातहतका जिल्ला वन कार्यालय, संरक्षित क्षेत्रहरू लगायत आयोजना र विभागस्थित रामसार हेर्ने शाखा बीच आन्तरिक सञ्चार प्रणाली मार्फत समन्वय गर्ने ।
- अन्य निकाय र संघ-संस्थाहरू जस्तै: लक्षित समूह, नीति-निर्माता, जिविस, गाविस, महा-नगरपालिका, जिल्ला वन समन्वय समिति, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह र सर्वसाधारण एवं रामसार शाखा बीच बाह्य सञ्चार प्रणाली मार्फत समन्वय गर्ने ।

८. रणनीति कार्यान्वयन पक्ष

सन् १९८० लाई नेपालको आधुनिक संरक्षण इतिहासको शुभारम्भ वर्षको रूपमा मान्न सकिन्छ । नेपालले पहिलो पटक वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गत आफ्नो अनुपम पर्यावरणीय प्रणाली, सङ्कटापन्न वन्यजन्तु, पर्या-पर्यटनको प्रवर्द्धन तथा आणुवंशिक स्रोत र जैविक विविधताको बैज्ञानिक अनुसन्धान गर्ने अधिकार सम्पन्न विभाग-राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको स्थापना गर्‍यो । यस्तो प्रयासको सराहना सेपा कार्यक्रमले समेट्नु राम्रो हुन्छ । सिर्जनात्मक तरिकाले सम्प्रेषण योग्य समाचार तयार गरी आन्तरिक एवं बाह्य जगतमा पुऱ्याउने संयन्त्रको विकास गर्नसके मात्रै राम्रा अनुभव, सिकाई र कार्यक्रमको उपलब्धि आदान-प्रदान गर्न र सबै भाषा-भाषीमाझ पुग्न र सकारात्मक प्रभाव ल्याउन सकिन्छ । यसका लागि निम्नानुसार सहयोग पुऱ्याउन सकिन्छ ।

तालिका ३: उद्देश्य प्राप्तिका लागि रणनीति कार्यान्वयन ढाँचा

कार्यान्वयन (कसरी गर्ने)	लक्ष्य (किन गर्ने)
<ul style="list-style-type: none"> • कर्मचारीको दक्षता बढाउन र आन्तरिक अभाव परिपूर्ती गर्न मानवीय र वित्तीय संसाधन जुटाउने, वार्षिक कार्यक्रम भित्र सञ्चार शिक्षा योजना, उपकरण र पुस्तकालयको प्रबन्ध गर्ने । • सेपा कार्यान्वयनका लागि प्रमुख संरक्षण साभेदार, सञ्चारजगत र अन्य सबैलाई सहभागी गराउने । • सिमसारको संरक्षण र सदुपयोग सन्देश सर्वत्र पुऱ्याउने । • सोच-विचार गरी संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याउन लक्षित वर्गको सहभागिता सुनिश्चित गराउने । • सिमसारका कार्यक्रम तथा आयोजनालाई प्रभावशाली बनाउने । 	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-right: 10px;">पहिचान गर्ने</div> <div style="font-size: 24px; margin-right: 10px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-right: 10px;">योगदान पुऱ्याउने</div> <div style="font-size: 24px; margin-right: 10px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-right: 10px;">सकारात्मक प्रभाव पार्ने</div> <div style="font-size: 24px; margin-right: 10px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 10px; flex-grow: 1;"> <p>सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोगको लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले सचेतना मार्फत सिमसारको महत्त्व अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई एउटा साधनको रूपमा उपयोग गर्नेछ ।</p> </div> </div>
के गर्ने	कस्ता कार्यक्रम गर्ने
<ul style="list-style-type: none"> • सेपा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्ने (तालिम, उपकरण, योजना तर्जुमा आदि) तथा आन्तरिक तहमा सिक्ने-सिकाउने संस्कृतिको विकास गर्ने । • विभाग र रामसार बीचको आन्तरिक सम्बन्ध बलियो बनाउने जसले गर्दा रामसारको विश्वव्यापी अनुभव तथा सिकाईको आदान-प्रदान गर्ने (तालिम, तथ्याङ्क संकलन गरी व्यवस्थित गर्ने तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा-सम्मलेलनमा भाग लिने) अवसर प्राप्त हुन्छ । 	<ul style="list-style-type: none"> • आन्तरिक तहमै अनुभव साटासाट गर्ने र सूचना आदान-प्रदान गर्ने । • सिमसार संरक्षणको लागि बहस, पैरवी चलाउने र सचेतनाको कार्यक्रम अभियानकै रूपमा सञ्चालन गर्ने । • सर्वसाधारणलाई पनि सिक्ने मौका प्रदान गर्ने । • छापा तथा विद्युतीय सञ्चार माध्यममा सिमसारका गतिविधिले स्थान पाउने कार्यक्रम बनाउने । • सिमसार क्षेत्रहरूलाई संरक्षण क्षेत्रको रूपमा विकास गर्ने । • आवश्यकता अनुसार सिमसार सम्बन्धी जानकारी लिन सक्ने/पाउने गरी सूचना तथा सन्दर्भ सामग्री व्यवस्थापन गर्ने ।

९. मुख्य सन्देश

संप्रेषण गरिने सन्देशमूलक जानकारीमा एकरूपता कायम गर्नसके मात्रै लक्षित वर्गसम्म संरक्षणको महत्त्वलाई प्रभावकारी तवरले सञ्चार गर्न सकिन्छ । यदि लक्षित समूहको चाहना र आवश्यकता अनुरूपको जानकारी वा सूचना प्रवाह हुन/गर्न सकिएन भने सञ्चार सञ्जाल र रणनीति जति नै राम्रा र ठूला भएपनि पनि सफल हुन सक्दैनन् । सिमसार संरक्षणका सवालहरू नेपालको संरक्षण समुदायको लागि अति महत्त्वपूर्ण छन् । तर यो अन्य धेरै चुनौतीपूर्ण सवालहरूमध्ये एउटा हो जुन लक्षित वर्गले दैनिक रूपमा भोग्नु पर्दछ । नचाहिँदा कुराहरू हटाउन हामीले सिमसार क्षेत्रको सवाललाई लक्षित वर्गको आँखाबाट हेरी प्रवाह गर्न खोजिएको सन्देशले लक्षित वर्गको चाहना र फाइदालाई उजागर गर्छ/गर्दैन ठम्याउन सक्नु पर्छ ।

लक्षित वर्ग र सन्देश

यस रणनीतिमा लक्षित वर्ग/समुदायको चाहना र आवश्यकता फरक-फरक हुने भएकोले प्रत्येक वर्गका लागि विशेष सन्देश पहिचान गरिएको छ । वर्ग विशेष तयार गरिएका सन्देशले सेपालाई कसरी प्रयोग र व्यवस्थापन गर्न सक्थ्यो भने मात्र लक्षित समुदायसम्म प्रभावकारी तवरले सूचना प्रवाह गर्न सकिन्छ भन्ने तथ्य पहिचान गरिएको छ । जस्तै नियमित प्रकाशनमा रहेको समाचार पत्रिका “सिमसार” मा सिमसारको संरक्षणले स्थानीय समुदायलाई पुऱ्याउने फाइदामा केन्द्रित भई समाचार/आलेख लेख्ने वा सिमसार संरक्षणका प्रयासहरूको उपलब्धीलाई थप उजागर गर्ने वा कुनै परियोजना विशेषको सफलताको चित्रण गर्ने गरी पुनर्लेखन गर्ने/समयानुकूल बनाउने ।

तालिका ४ मा उल्लेख गरिएको सन्देशहरू रणनीति र उद्देश्यमूलक सञ्चारका लागि प्रयोग गरिनेछ जसले लक्षित वर्गको आवाज र आवश्यकतालाई समेट्न सक्छ । यद्यपी सञ्चार शिक्षा सेपा रणनीतिको एउटा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो र यो दैनिक रूपमा सञ्चालन भई फेरबदल हुनसक्छ । त्यसैले तालिकामा दिइएको पाँच मुख्य सन्देशहरूलाई सदाबहार प्रयोग गर्न र दोहोऱ्याउन सकिने गरी निर्माण गरिएको छ । सन्देशहरू समयानुकूल र सान्दर्भिक बनाउनु पर्दछ । त्यसैले सिमसार कार्यक्रमको विस्तारसंगै सन्देशहरू पनि परिमार्जन र परिभाषित हुँदै जान्छन् ।

९.१ प्रमुख सन्देश

लक्षित वर्गलाई तय गरिएको निम्नलिखित सन्देशहरू सदैव उपयोग गर्न सकिन्छ ।

तालिका ४: मूल सन्देशहरू

सन्देश	लक्षित वर्ग/समूह
सिमसार प्रकृतिको भिगौला हो । यसले रसायन रहित जल-चक्र व्यवस्थापनमा योगदान पुऱ्याउँछ ।	स्थानीय समुदाय, युवा र सर्वसाधारण
सिमसार जैविक विविधताको विशाल भण्डार हो । यसले खाद्य-चक्र, स्वच्छ जल र विविध प्रजातिको लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्दछ ।	स्थानीय समुदाय, युवा र सर्वसाधारण
गोसाईकुण्ड हाम्रो महत्त्वपूर्ण धार्मिक तथा सांस्कृतिक आस्थाको केन्द्र हो ।	स्थानीय समुदाय, पर्यटक र सर्वसाधारण
सिमसारको प्राकृतिक महत्त्व र आकर्षणले नेपालको पर्यटन विकासमा ठूलो योगदान पुऱ्याएको छ । पोखराको ६० प्रतिशत आम्दानी कास्की जिल्लास्थित ताल-तलैयामा हुने गतिविधिसंग सम्बन्धित छ ।	पर्यटन क्षेत्र र सर्वसाधारण
जलवायु परिवर्तनको असरबाट बच्न, गरिबी न्यूनीकरण गर्न र जैविक विविधता संरक्षण गर्न सिमसारको व्यवस्थापन नै प्रभावकारी र कम खर्चिलो रणनीति हो ।	विज्ञ, प्राज्ञिक समुदाय, नीति-निर्माता तथा संरक्षणमा लागिपरेका समुदाय

१०. रणनीतिको प्रभाव मापन/मूल्याङ्कन

सेपाका क्रियाकलापहरू आफ्नो उद्देश्य प्राप्तमा सफल वा असफल भएको मापन गर्ने विभिन्न सूचकहरू छन् । यो रणनीतिको कार्यान्वयन गर्दा हासिल हुने अपेक्षित परिणाम र तिनको सूचकको प्रारूप अनूसूची १ र ६ मा प्रस्तुत गरिएको छ । यसका अतिरिक्त सालबसाली रूपमा तयार गरी कार्यान्वयन गरिने वार्षिक कार्य योजनामा पनि लक्ष्य तय गरी नियमित अन्तरालमा मापन गर्न सकिन्छ । यस्तो प्रक्रियाले रणनीतिमा तर्जुमा गरिएका कार्यक्रम सम्पादन गरी प्रतिफल हासिल गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

कार्यक्रमको प्रभाव हेरी भावी सञ्चार रणनीति तय गर्न राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले लागू गरिएका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी भए/नभएको पहिल्याउने पद्धती बसाल्ने छ । उदाहरणको लागि कस्तो बहस, पैरवी र सचेतनाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा सर्वसाधारण संरक्षणतर्फ आकर्षित हुन्छन् र कस्तो कार्यक्रम र सूचना सम्प्रेषण गर्नसक्यो भने नीति-निर्माताहरू प्रभावित भई सिमसार संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने यकिन हुन्छ ।

परिवर्तन थाहा पाउन जनसहभागितात्मक अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको थालनी हुनेछ । यो अति महत्त्वपूर्ण, प्रभावकारी र भरपर्दो अनुगमन पद्धती हो । यस पद्धतीमा स्थानीयतहमा भएका अति महत्त्वपूर्ण सफलता/परिवर्तनका कथाहरू सङ्कलन गरी सरोकारवालहरूको समूहले वा विभागका कर्मचारीले छनौट गर्नेछन् । विभागले सेपा रणनीति कार्यान्वयनको अनुगमन गरी प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नेछ । यसो गर्दा विभागले अनुगमनबाट आएका प्रतिफल विभागको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नेछ । यसले संरक्षण साभेदार र अन्य सरोकारवालालाई सूचनाको पहुँचको लागि सहज वातावरण बनाउँछ । फलतः रणनीति कार्यान्वयन गर्दा विभागले साभेदारलाई यस पुनीत कार्यमा संलग्न गराई कार्यान्वयनमा देखिएका कठिनाई सम्बोधन गर्न विभागलाई मद्दत पुग्छ ।

रणनीति कार्यान्वयनको प्रगति समीक्षा गर्न स्पष्ट र नियमित अनुगमन प्रक्रिया आरम्भ हुनेछ । रणनीति कार्यान्वयनको मूल्याङ्कन निम्न बमोजिम हुनेछ ।

आन्तरिक सर्वेक्षण

रणनीति तर्जुमा गर्नु पूर्वजस्तै गरी आन्तरिक सर्वेक्षण गरिने छ । त्यस्तै आन्तरिक तवरले भए/गरेका सूचना सम्प्रेषणको प्रगति समीक्षा सालबसाली हुनेछ ।

कर्मचारीको सहभागिता

रणनीतिमा उल्लेख गरिएजस्तै बजार अनुसन्धानमा विभागका कर्मचारीको मुख्य भूमिका रहन्छ । सेपा रणनीति कार्यान्वयनको लागि रकम विनियोजन नभएसम्म रणनीतिको कार्यान्वयन पक्ष कर्मचारीकै प्रतिवेदनमा निर्भर रहन्छ ।

वार्षिक समीक्षा

सेपा रणनीतिको उद्देश्य वार्षिक रूपमा समीक्षा गरिनेछ । रणनीतिलाई गतिशील र समय-सापेक्ष बनाउन सन्देशमूलक सामग्रीहरू, लक्षित समूह र विशेष रणनीति समेत तयार गर्न सकिनेछ ।

कार्यक्रम समीक्षा

यस रणनीतिको उद्देश्य विभागको समग्र वार्षिक कार्यक्रमसंग एकिकृत गरिएकोले विभागको सञ्चार शिक्षाको समीक्षा गर्दा स्वतः रणनीतिको पनि समीक्षा हुनेछ ।

सुभाव

रणनीतिले सुभाए अनुसार सबै उपयुक्त सुभाव समावेश गर्नका लागि भरपर्दो सुभाव-संयन्त्र पहिचान गरिनेछ । संयन्त्र मार्फत प्राप्त भएका सुभावहरू रणनीतिको अनुगमन र समीक्षा गर्न उपयोगी हुनेछन् ।

११. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा

सेपा रणनीतिको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन विधिले विभागीय मूल्याङ्कनको स्तर र अभ्यासको ऋलको दिनेछ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनले संस्थागत, कार्यक्रम र आयोजनास्तरको कामकारवाहीमा सुधार ल्याउन मद्दत पुऱ्याउँछ । यस विधिमा स्वमूल्याङ्कन तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको समीक्षा पनि उपयोग गर्नुपर्छ । भावी कार्यक्रममा सुधार/परिमार्जन गर्न विभागले वार्षिक रूपमा प्राप्त परिणाम र अपेक्षित उपलब्धि र सिकाई बीच तुलना गर्नेछ ।

विभागले अनुगमनलाई सूचनाको नियमित सङ्कलन र विश्लेषण गरी समयमै निर्णय लिन, जिम्मेवार बनाउन र सिकाईलाई मूल्याङ्कन गर्ने बलियो आधार प्रदान गरी सहयोग पुऱ्याउने विधिको रूपमा ग्रहण गर्ने रणनीतिले अपेक्षा गरेको छ ।

सेपा रणनीतिको अनुगमन र मूल्याङ्कनका उद्देश्यहरू:

- क. अपेक्षित परिणामहरू प्राप्त गर्ने विश्वास दिलाउने ।
- ख. रणनीतिको व्यवस्थापनको लागि सुधार र सहयोग गर्ने ।
- ग. रणनीतिको प्रगतिहरू आदान-प्रदान गर्ने ।
- घ. नयाँ-नयाँ ज्ञान प्रष्फुटन गरी विद्यमान अनुभव र सिकाईलाई सहयोग गर्ने ।
- ङ. दाता र साभेदारलाई जिम्मेवार बनाउने ।
- च. प्रभावकारी र पारदर्शी तवरले प्रतिफल हासिल गरी सर्वसाधारणको सहयोग बढाउने ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले रणनीतिको लागि अनुगमन मूल्याङ्कन प्रणाली रहेको पुष्टि गर्नेछ । संरक्षण अधिकृत तथा जिल्ला वन अधिकृतहरूले आवश्यक पर्ने सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन गर्न सहयोग गर्नेछन् । यसले दीर्घकालीन र दिगो प्रतिफल हासिल गर्न सकारात्मक प्रभाव पार्नेछ ।

रणनीतिको समीक्षा गर्दा सम्बोधन गरिने मुख्य प्रश्नावलीहरू:

सान्दर्भिकता: रणनीतिमा उल्लेख गरिएका कार्यक्रमहरू सिमसार संरक्षणका लागि सान्दर्भिक छन् कि छैनन् ? विद्यमान परिवेशमा रणनीतिले सुभाएका कार्यक्रमहरू तर्कसंगत छन्/छैनन् या तिनले सिमसार संरक्षणका सवालहरू सम्बोधन गर्न सक्छन्/सक्दैनन् ?

प्रभावकारिता: के कार्यक्रमहरू राम्रोसंग कार्यान्वयन भएका छन् ? किन भए ? किन भएनन् ?

सक्षमता: के उपलब्ध मानव संसाधन तथा वित्तीय स्रोतको अधिकतम उपयोग भएको छ ?

दिगोपना: रणनीतिमा उल्लेख गरिएका कार्यक्रमहरू दीर्घकालीन रूपमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने किसिमका छन् ? छैनन् भने किन छैनन् ?

प्रभाव: रणनीतिले लक्ष्य प्राप्तमा कुन हदसम्म सहयोग गर्‍यो ? कसरी सहयोग पुऱ्यायो वा किन पुऱ्याएन ? रणनीतिको अनपेक्षित असर के रह्यो ?

सन् २०११ जनवरीदेखि डिसेम्बरसम्मका लागि रणनीति कार्यान्वयनको परिक्षण चरण रहने छ । यो कार्यक्रमको सफलतापूर्वक समाप्तीसंगै तार्किक खाका समेत संलग्न गरी एउटा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने कार्ययोजना तर्जुमा गरिनेछ । प्रमुख साभेदारहरूसंगको वार्षिक प्रगति समीक्षा (नोभेम्बर २०११) पछि सम्पादन गरिएका कार्यक्रमको स्वमूल्याङ्कनको प्रावधान उक्त कार्ययोजनामा समावेश गरिनेछ । उक्त कार्ययोजना सम्पूर्ण रणनीतिको सिकाइलाई व्यवस्थित गर्ने आधार बन्नेछ ।

१२. समय-तालिका

रणनीति कार्यान्वयन	प्रस्तावित समय
सेपा रणनीतिको स्वीकृति	डिसेम्बर २०१०
प्रथम चरणको नमूना कार्यक्रम कार्यान्वयन	जनवरी २०११
आन्तरिक सर्वेक्षण/वार्षिक समीक्षा	नोभेम्बर २०११
द्वितीय चरणको वृहत कार्यक्रम	जनवरी २०१२ देखि डिसेम्बर २०१५ सम्म

१३. बजेट तथा वित्तीय व्यवस्थापन

सन् २०११ को जनवरीदेखि सन् २०१५ डिसेम्बरसम्म कार्यान्वयन गर्न सिफारिस गरिएको रणनीति विद्यमान चौमासिक कार्यक्रमकै आधारमा कार्यान्वयन हुनेछ । यस रणनीतिको प्रथम चरणको कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि ८० हजार अमेरिकी डलर अनुमानित लागत रहेको छ ।

यो रणनीति एउटा कार्ययोजना भएकोले संरक्षण साभेदारका अतिरिक्त विश्व संरक्षण संघ नेपालको राष्ट्रिय समितिको समेत यथेष्ट सहयोग हुनुपर्दछ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको वार्षिक कार्यक्रम मार्फत सेपा

कोष खडा गरिनेछ र विभागले सबै प्रमुख साभेदारलाई यसमा सहयोग गरी आ-आफ्नो प्रतिवद्धता दर्शाउन पहल गर्नेछ । कोषलाई मजबुत बनाउन वैकल्पिक स्रोत जस्तै: पर्यटन क्षेत्र तथा संस्थागत प्रायोजकहरूको पनि खोजी गरी यसमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

१४. सम्भाव्यता र दिगोपना

सम्भाव्यता

सेपा रणनीतिको तर्जुमा र यसको सफल कार्यान्वयन भनेको सिमसारको विनाश रोकै जैविक विविधता संरक्षण र यसमा निर्भर समुदायको जीवनस्तर सुधार गर्ने पुनीत कार्य हो । यद्यपी सिमसार स्रोतको अवस्थामा आमूल सुधार ल्याउन उल्लेख्य लगानीका अतिरिक्त रणनीतिको कार्यान्वयनमा विभागको गाम्भीर्यताको खाँचो छ । रामसार महासन्धिको आधिकारिक निकाय भएकोले विभागले स्थानीय तहदेखि राष्ट्रियस्तरसम्म प्रभावकारी तवरले सेपा रणनीति कार्यान्वयनमा योगदान पुऱ्याउन सक्छ । यसका अतिरिक्त विभागले प्रमुख संरक्षण साभेदारहरूसंग छलफल गरी उनीहरूको कार्यक्रम माफत सेपालाई प्रवर्द्धन गर्न सक्छ । तीन दशक लामो अनुभव र विज्ञता संगालेको तथा राष्ट्रव्यापी सञ्जाल भएकोले सेपा रणनीति कार्यान्वयनको नेतृत्व लिन र यसलाई सफल पार्न विभाग अत्यन्त सक्षम देखिन्छ ।

सिमसार संरक्षणमा अनुभव बटुलेका र संरक्षणमा समर्पित पर्वतीय विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय केन्द्र (ICIMOD), विश्व संरक्षण संघ (IUCN), विश्व वन्यजन्तु कोष (WWF), राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष (NTNC), हिमाली प्रकृति (HN), नेपाल पंक्षी संरक्षण संघ (BCN) जस्ता संघ-संस्थाहरूसंगको हातेमालो र अनुभव ज्यादै नै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । पछिल्लो दशकमा उल्लेखित संघ-संस्थाहरूले नेपालका विभिन्न रामसार क्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रम कार्यान्वयन गरी सिमसार संरक्षण र व्यवस्थापनका प्रशस्त अनुभव संगालेका छन् ।

दिगोपना

सेपा रणनीति ५ वर्षको लागि तयार गरिएको छ । यस अवधिमा विभागले रणनीतिको सफल कार्यान्वयनको लागि समन्वयात्मक भूमिका निर्वाह गर्नेछ । एक वर्षको परिक्षण कार्यक्रमको चरणपश्चात् सफलताको आधारमा दोस्रो चरणको कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा अगाडि बढाइनेछ र समय-सापेक्ष क्रमिक सुधार गर्दै लगिनेछ । रणनीतिका उपलब्धिहरू क्रमशः अन्य विभाग र संरक्षण साभेदारहरूले उपयोग गर्दै जानेछन् । यसरी सेपा रणनीति सिमसारको संरक्षण र सदुपयोग प्रवर्द्धन गर्न महत्त्वपूर्ण दस्तावेज हुनेछ ।

यस रणनीतिले संरक्षणमा जागरूक बनाउन र सिमसार संरक्षणलाई वृहत जनमानसमा पुऱ्याउन विभिन्न शिक्षामूलक, सन्देशमूलक र सचेतनामूलक सामग्रीहरू निर्माण गरी उपलब्ध गराउने छ । सिमसारको संरक्षण र सदुपयोग तर्फ सबैको ध्यानाकर्षण गर्ने गरी यस रणनीतिको प्रारूप तयार गरिएको छ । संरक्षित क्षेत्रमा कार्यरत संरक्षण अधिकृत/जिल्ला वन अधिकृतको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु रणनीतिको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । यसका अतिरिक्त, रणनीतिले सबै साभेदार र सरोकारवालालाई सहभागी हुने मौका प्रदान गरेको छ । यस प्रावधानले विभागलाई एउटा समर्पित समूह तयार गर्न मद्दत गर्नेछ जसले सिमसार संरक्षणलाई निरन्तरता दिन र स्वस्थ सिमसार कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ । रणनीति कार्यान्वयनको ५ वर्षे अवधि समाप्ति पश्चात् यसका लागि उपयुक्त संरचना पनि खडा गरिनेछ ।

गतिविधिका सूचकाङ्क

गतिविधि	२०११			२०१२			२०१३			२०१४			२०१५		
	क्र.१	क्र.२	क्र.३	क्र.१	क्र.२	क्र.३	क्र.१	क्र.२	क्र.३	क्र.१	क्र.२	क्र.३	क्र.१	क्र.२	क्र.३
१. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागले सञ्चार, शिक्षा, सहभागिता एवं सचेतना (सेपा) मार्फत नेपालमा भएका सिमसारको संरक्षण तथा सदुपयोग गर्ने वातावरण बनाउने छ ।															
आन्तरिक															
जनसमुदायमा पुग्ने प्रचार प्रसारको ढाँचा बनाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागको हरेक कार्यक्रममा मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।															
बाह्य															
अंग्रेजी, नेपाली तथा स्थानीय भाषामा सूचना निर्माण गरी छापा तथा विद्युतीय सञ्चारमाध्यम मार्फत प्रचारप्रसार गर्ने ।															
प्रेस विज्ञप्ति तथा तथ्याङ्क समावेश गरिएका सूचना सन्देश निर्माण गरी छापा तथा विद्युतीय सञ्चार माध्यममा प्रशारण तथा प्रकाशन गर्ने । सञ्चारकर्मीलाई तालिम प्रदान गर्ने ।															
सिकाई/अनुभव: आम सर्वसाधारणका लागि सिकाई/अनुभवको वातावरण सिर्जना गर्ने ।															
संरक्षण साभेदार संघ संस्था जस्तै वन्यजन्तु, जैविक विविधता, सिमसारविज्ञ तथा सञ्चार माध्यमहरू (वातावरणसंग सरोकार राख्ने सञ्चार संस्थाहरूलाई एकीकृत रूपमा सिमसार सम्बन्धी जानकारी तथा तथ्यहरू आदान प्रदान गर्ने ।															
प्रदर्शनीका कार्यक्रम: सिमसार दिवस, वन्यजन्तु सप्ताह, जैविक विविधता दिवस, वातावरण दिवस, अन्तर्राष्ट्रिय पर्वतीय दिवस लगायतका कार्यक्रम तथा प्रदर्शनी गर्ने ।															

* त्रैमासिक

गतिविधि	२०११			२०१२			२०१३			२०१४			२०१५		
	क्र. १	क्र. २	क्र. ३	क्र. १	क्र. २	क्र. ३	क्र. १	क्र. २	क्र. ३	क्र. १	क्र. २	क्र. ३	क्र. १	क्र. २	क्र. ३
आम सर्वसाधारणका लागि सिकाई अनुभव जस्तै: स्थलगत भ्रमण, विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय दिवसहरूमा समावेश गर्ने															
२. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागले सिमसारसंग सम्बन्धित सञ्चार शिक्षा सहभागिता एवं सचेतना कार्यक्रमका लागि सहयोग तथा सल्लाह सुभाष प्रदान गर्ने ।															
आन्तरिक															
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले फिल्डस्तरका व्यवस्थापकलाई सञ्चार, शिक्षा, सचेतना तालिमहरू प्रदान गर्ने ।															
सिमसारसंग सम्बन्धित विभिन्न किसिमका प्रकाशनलाई पुस्तकालयमा व्यवस्थित गर्ने ।															
प्रकाशित सञ्चार सामग्री संग्रह: सिमसारसंग सम्बन्धित विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट प्रकाशित, प्रशारित सामग्रीहरूलाई संग्रह गरी राख्ने ।															
सञ्चारका अनलाइन साधनहरू जस्तै: वेबपेज, वेबपोर्टल प्रयोग गर्ने ।															
पुस्तक, पत्रपत्रिका खरिद गरी सिमसारसंग सम्बन्धित भएका विषयवस्तुलाई समायोजन गर्ने ।															
बाह्य															
सञ्चारका अनलाइन साधनहरू															
सिमसारसंग सम्बन्धित भएका गतिविधिलाई समेटिएका प्रकाशनहरू एवं समाचार सन्देशलाई प्रदर्शन गर्ने ।															
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागको समाचार सन्देश, 'संरक्षण' मा सिमसारको विषयलाई प्रमुख विषयवस्तुको रूपमा प्रस्तुत गर्ने ।															
विश्व सिमसार दिवस र राष्ट्रिय संरक्षण दिवस लगायतका विशेष दिनमा संरक्षण साभेदारहरूसंग सहकार्य गरी सूचना आदान प्रदान गर्ने															

* त्रैमासिक

गतिविधि	२०११			२०१२			२०१३			२०१४			२०१५		
	श्रे. १	श्रे. २	श्रे. ३	श्रे. १	श्रे. २	श्रे. ३	श्रे. १	श्रे. २	श्रे. ३	श्रे. १	श्रे. २	श्रे. ३	श्रे. १	श्रे. २	श्रे. ३
३. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागले सिमसारको महत्त्वलाई सबै तह र तप्कामा पुऱ्याउन सञ्चार, शिक्षा सहभागिता एवं सचेतना (सेपा) का सबै प्रक्रियाहरूलाई प्रदर्शन गर्ने ।															
आन्तरिक															
सिमसारसंग सम्बन्धित ज्ञान, सूचना व्यवस्थापनका लागि आवश्यकता अनुसार सूचनाहरू संश्लेषित गर्ने ।															
सिमसारसंग सम्बन्धित तथ्याङ्क संकलन गर्न, रामसार महासन्धिको सम्पूर्ण अभिलेखीकरण गर्न र प्रचारप्रसार गर्नका लागि तालिम प्रदान गर्ने ।															
राष्ट्रिय रामसार प्रतिवेदन तयार गर्ने															
बाह्य															
संरक्षण साभेदार संस्थाहरूसंग नियमित रूपमा गोष्ठी सञ्चालन गर्ने															
सिमसार संरक्षणका लागि आम जनचेतना जगाउन विद्यार्थीहरूलाई परिचालन गरी विभिन्न सचेतनामूलक अभियान सञ्चालन गर्ने															
रामसार महासन्धिको पक्ष राष्ट्रहरूमा सभा सम्मेलनमा सहभागिता जनाउने ।															

* त्रैमासिक

अनुसूची -१: राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागको गतिविधिलाई सुचारू

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागको गतिविधिलाई सुचारू रूपले सञ्चालन गरी लक्षित वर्गमा पुऱ्याउन सहयोग गर्ने प्रमुख लक्ष्य सेवा रणनीतिको हो । स्थानीय तहदेखि केन्द्रीय तहसम्मका सिमसारसंग सरोकार राख्ने निकायहरूबीच समन्वय गरी बढी भन्दा बढी लक्षित वर्गमा उपलब्धि हासिल गर्न निम्न अनुसार सरोकारवाला निकायको छनोट गरी ती निकायबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने रणनीति लिइएको छ ।

प्रमुख सरोकारवाला निकाय/संस्था	विवरण	सरोकारवाला निकाय/संस्थाबाट अपेक्षित उपलब्धि
सरकारी निकाय तथा संरक्षण संस्थाहरू	सिमसार तथा जैविक विविधता संरक्षणका प्रस्तावमा पैरवी गर्न आवश्यक सूचना, सल्लाह, सुझाव प्रदान गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> समग्र भू-परिधि तथा वातावरण भित्र सिमसार संरक्षणमा देखिएका चुनौतीको पहिचान गरी सचेतना अभिवृद्धि गर्ने रामसार महासन्धिाको जानकारी दिई सिमसारको संरक्षण र दीगो उपयोगका लागि सचेतना अभिवृद्धि गर्ने । राष्ट्रिय सिमसार नीति र रामसार महासन्धिमा भएका व्यवस्थालाई समेटेरी सिमसार नीति तथा स्रोत साधनको उपयोग संयन्त्रलाई उच्च प्राथमिकता दिने । नेपालमा हाल विद्यमान रहेका सिमसार सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था, चुनौती लगायतका कुराहरूलाई दृष्टिगत गरी सिमसार संरक्षणका लागि सरोकारवाला निकायसंग समन्वय तथा पैरवी कार्यक्रम प्रवर्द्धन गर्ने ।
राजनीतिज्ञ/संविधानसभा सदस्य तथा सरकारी उच्च अधिकारीहरू	सिमसार तथा रामसार महासन्धि सम्बन्धी नीति तथा कानून निर्माणका लागि जिम्मेवार बनाउने ।	<ul style="list-style-type: none"> व्यवस्थापिका संसदको प्राकृतिक साधन स्रोत समिति माफत सिमसार तथा रामसार महासन्धि लगायतका वातावरणीय एजेण्डालाई प्राथमिकतामा राख्ने नयाँ बन्ने संविधानमा सिमसार पारिस्थिकीय प्रणालीलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिने सम्बन्धमा पैरवी गर्ने
स्थानीय सरोकारवाला समुदायहरू/पर्यटन व्यवसायी/रामसार क्षेत्रका स्थानीय उपभोक्ता समूहहरू	सिमसारमा आश्रित समुदाय सिमसार वरिपरिका अन्य समुदाय	<ul style="list-style-type: none"> समग्र भू-परिधि तथा वातावरण र सिमसार संरक्षणका लागि प्रभावकारी भूमिका खेल्न सचेतना अभिवृद्धि गर्ने रामसार क्षेत्रमा पर्या-पर्यटन सम्भावनाको सिर्जना गर्न नेपाल पर्यटन बोर्ड लगायतका पर्यटनसंग सम्बन्धित व्यवसायिक संस्थालाई प्रोत्साहन गर्ने ।

<p>शैक्षिक संस्थाहरू/रामसार क्षेत्रका सिमसार क्लबहरू</p>	<p>रामसार क्षेत्र वरिपरि रहेका विद्यालय, क्याम्पस तथा विश्वविद्यालयहरू</p>	<ul style="list-style-type: none"> • आ-आफ्नो समुदायमा समग्र भू-परिधि वातावरण तथा सिमसारको विषयमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने • रामसार महासन्धि तथा सिमसारको विषयलाई शैक्षिक सामग्रीमा समेट्दै सचेतना अभिवृद्धि गर्ने • रामसार क्षेत्र वरिपरिका विद्यालय, क्याम्पसका विद्यार्थी, शिक्षकलाई सिमसार बाट हुने फाइदाहरूबारे जानकारी दिँदै संरक्षणका लागि दायित्व बोध गराउने ।
<p>सिमसार सूचना केन्द्र</p>	<p>रामसार क्षेत्रमा पुग्ने पर्यटकलाई सूचना प्रदान</p>	<ul style="list-style-type: none"> • सिमसार तथा रामसार महासन्धि सम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि गर्ने • रामसार क्षेत्रमा आउने पर्यटकलाई आवश्यक सूचना तथा जानकारी प्रदान गरी पर्यटकको संख्या अभिवृद्धि गर्ने ।
<p>नोट: यहाँ उल्लेखित प्राथमिकताहरू सेवा समितिको भाग- १ (Jan 2012 to Dec 2015) मा माथि उल्लेख गरिएका सरोकारवाला निकाय र तीसंग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू पनि परिवर्तन हुन सक्दछन् ।</p>		

अनुसूची २: सेवाका लागि साधारण सञ्चार गतिविधि निम्नानुसार छन् ।

सञ्चार उपकरण	गतिविधि	विवरण	समयावधि	उपलब्धि
मल्टिमिडीया	वेबसाइट, फेशबुक, ट्वीटर लगायतका सामाजिक सञ्चार सञ्जाल निर्माण	आवश्यक वेबसाइटको पहिचान, विद्यमान रामसार, सिमसार सम्बन्धी वेबसाइटको निर्माण र सुधार गर्ने । प्रेस विज्ञप्ति, रामसार क्षेत्र सूचीकृत नेपालका नक्सा र सिमसार क्षेत्रका फोटोहरू	जनवरी-फेब्रुअरी	हरेक महिना वेबसाइट हेर्नेको संख्या १०० जति वृद्धि हुनेछ
	सिमसार सम्बन्धी भिडियो डकुमेन्ट्री निर्माण/फोटोग्राफी प्रदर्शन	सरल भाषामा सरोकारवाला निकायहरूको आधिकारिक बनाई सहित बढीमा ३०मिनेटको सिमसार तथा रामसार महासन्धि सम्बन्धी जानकारी भएको फिल्म, डकुमेन्ट्री बनाई सिमसार दिवस लगायतका विशेष अवसर पारेर प्रशारण गर्ने	फेब्रुअरी, अप्रिल, जुन	कम्तीमा ३ वटा भिडियो डकुमेन्ट्री निर्माण र नाटक प्रदर्शन
	प्रस्तुतीकरण	सिमसार र रामसार महासन्धिबारे पावर प्वाइन्टमा विभिन्न अवसर पारेर प्रस्तुतीकरण गर्ने	फेब्रुअरी-जुन	कम्तीमा ३ वटा प्रस्तुतीकरण
सञ्चार सम्बन्ध विस्तार	सञ्चार अनुगमन	सञ्चार अभियान मार्फत अनुगमन गर्ने	जनवरी-जुन	२० पटकसम्म सञ्चार अनुगमन कार्यक्रम सञ्चालन
	सञ्चार सम्बन्ध	सञ्चार गृहमा वन तथा वातावरण लगायतका विषय हेर्ने सञ्चारकर्मीहरूको सूची तयार पार्ने	जनवरी-फेब्रुअरी	२० वटा सञ्चार गृह समावेश
	प्रेस विज्ञप्ति	सिमसार र रामसार महासन्धि सम्बन्धी २ वटा प्रेस विज्ञप्ति तयार गर्ने	फेब्रुअरी-जुन	२ वटा विज्ञप्ति जारी गर्ने
	सञ्चार अभियान सञ्चालन	सिमसार र रामसार क्षेत्रको थपेष्ट जानकारी दिन सञ्चार अभियान (मिडीया क्याम्पेनिङ्ग) गर्ने	फेब्रुअरी-जुन	२ वटा सञ्चारकर्मी सहितको फिल्ड भ्रमण गर्ने
	मिडिया किट	मिडिया किट तयार गरी सञ्चार अभियानमा वितरण गर्ने	फेब्रुअरी-जुन	३ वटा मिडिया किट वितरण गर्ने
प्रकाशन	ब्रोसियर, स्टिकर तथा पुस्तिका (प्याक्ट सिट)	नेपालका सिमसार तथा सिमसार क्षेत्रहरू समेटिएको नक्सा तथा आम सूचनाहरू भएको सामग्री तयार गर्ने	जनवरी-फेब्रुअरी	२००० प्रति स्टिकर र २००० ब्रोसियर वितरण गर्ने
	समाचार पत्र प्रकाशन	सिमसार संरक्षण जस्ता सामग्री पत्रहरूमा सिमसार सम्बन्धी नयाँ सूचना, गतिविधिहरू प्रशारण गर्ने	फेब्रुअरी-अप्रिल	दुई वटा समाचारपत्र प्रकाशन गरी वितरण गर्ने

	विषय अध्ययन (Case Study)	रामसार क्षेत्र भित्रका महत्वपूर्ण विषयमा जानकारी दिने उद्देश्यले (Case study) गर्ने	जुलाई-डिसेम्बर	१ वटा रामसार क्षेत्रको विषय अध्ययन गर्ने
	ई-न्यूजलेटर	दुई वटा रामसार क्षेत्रको नवीनतम सूचना समेटी ई न्यूज लेटर तयार गर्ने	मार्च-जुन	२ वटा ई न्यूजलेटर तयार गर्ने
महत्वपूर्ण गतिविधि संकलन	विश्व सिमसार दिवस/जैविक विविधता दिवस/वन्यजन्तु सप्ताह/वातावरण दिवस	यि दिवस तथा अवसरहरूलाई धुमधामसंग मनाउन हरेक रामसार क्षेत्रमा पत्रकार सम्मेलन गर्ने	फेब्रुअरी, अप्रिल, मे, जुन	कम्तीमा चारवटा कार्यक्रम गर्ने
परामर्श	तथ्याङ्क निर्माण	संरक्षणसंग सम्बन्धित व्यक्ति तथा संस्थाहरूको सूची तयार गरी प्रत्येक ६/६ महिनामा पुनरावलोकन गर्ने	जनवरी	७०० व्यक्तिको विवरण
	विशेषज्ञ	सिमसार, चराचुरूङ्गी, संरक्षण सम्बन्धी विज्ञहरूको छनौट गर्ने	फेब्रुअरी-अप्रिल	दुईजना विज्ञहरूको पहिचान गरी Session चलाउने
विज्ञापन	टेलिभिजन/रेडियो	सिमसार संरक्षण, रामसार महासन्धि र क्षेत्र सम्बन्धी जानकारी दिने खालका सूचनामूलक सामग्री तयार गर्ने	फेब्रुअरी-जुन	दुई वटा रामसार क्षेत्रको विद्युतीय सञ्चार माध्यमका लागि सामग्री तयार गर्ने
अन्य रामग्रीहरू	फोटोग्राफी प्रतियोगिता सडक नाटक	रामसार क्षेत्रहरूमा अन्य गतिविधिहरू महत्वपूर्ण अवसर दिवस पारेर संचालन गर्ने	फेब्रुअरी-जुन	५०० जना सहभागिता हुने गरी

अनुसूची -३: सरोकारवाला निकायसंग सञ्चार समन्वय गर्ने गतिविधिहरू

सिमसार संरक्षणका लागि साभेदार संस्थाहरूको संख्या अभिवृद्धि गर्ने, स्थानीय समुदायमा जनचेतना जगाउन संरक्षणसंग सरोकारवाला निकायबीच सम्बन्धलाई सुदृढ र प्रगाढ बनाउन विभिन्न सञ्चार समन्वयका संयन्त्रहरू तयार पार्ने ।

सरकारी निकाय तथा संरक्षण साभेदार संस्थाहरू

अपेक्षित उपलब्धि

- समग्र भू-परिधि तथा वातावरणमा सिमसार क्षेत्रको महत्वबारे सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
- रामसार महासन्धिबारे सरोकारवाला निकाय/संस्थाहरूमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
- नेपाल जैविक विविधता रणनीतिमा रामसार र सिमसारका विषयलाई उच्च प्राथमिकता दिइने ।
- सरोकारवाला निकाय/संस्थामा सिमसारको विषयमा पैरवी गर्ने ।

सञ्चार उपकरण	गतिविधि	विवरण	रामसार क्षेत्र	समयावधि	अपेक्षित उपलब्धि
परामर्श	साभेदारीमा	सिमसार संरक्षण सम्बन्धी कार्य गर्ने संघ, संस्थाहरू बीच समन्वय गरी स्रोत साधनको पहिचान गरी सिमसार संरक्षणमा ती संस्थाहरूको भूमिका र दायित्वको खोजी गर्ने र प्राप्त सूचना, संग्रह गरी पुस्तक तयार पार्ने	सबै रामसार क्षेत्रको	जनवरी-फेब्रुअरी	सूचनामूलक सामग्रीहरूको निर्माण
	रामसार क्षेत्रको अवलोकन भ्रमण	रामसार क्षेत्रमा विभिन्न सरोकारवाला निकायहरू जस्तै स्थानीय समुदाय, सामुदायिक वन, मधुवर्ती क्षेत्रका वासिन्दा बीच अन्तर्क्रिया गर्ने	सबै रामसार क्षेत्रको	फेब्रुअरी-मे	हरेक रामसार क्षेत्रमा एक पटक अवलोकन भ्रमण गर्ने
	राजनीतिक सहकार्य	संरक्षण साभेदार संस्थाहरूको पहिचान गरी समन्वय अभिवृद्धि गर्ने र सेवा रणनीति अनुसार ती संस्थाहरूसंग सहकार्य गर्ने । संयुक्त प्रेस विज्ञप्ति, ब्रोसियर मार्फत सह-सम्बन्ध स्थापित गर्ने ।	सबै रामसार क्षेत्रको	मे-जून	५ वटा सह-सम्बन्ध स्थापित गर्ने
प्रकाशन	सूचना सामग्री पुस्तिका	रामसार महासन्धि, रामसार क्षेत्र सम्बन्धी थपेट सूचना, जानकारी सामग्री समेटिएको पुस्तिका तयार गर्ने	सबै रामसार क्षेत्रको	फेब्रुअरी-मे	कम्तीमा ५०० पुस्तिका वितरण गर्ने

गतिविधि	सिमसार तथा रामसार क्षेत्र भ्रमण	सिमसार तथा रामसार क्षेत्रहरूमा अवलोकन भ्रमण गराई सरोकारवाला स्थानीय व्यक्ति/संस्था/निकायसंग अन्तर्क्रिया गर्ने	सबै रामसार क्षेत्रको	फेब्रुअरी-जुन	५ वटा रामसार क्षेत्रको भ्रमण गर्ने
<p>राजनीतिज्ञ, कर्मचारी, संविधान सभाका सदस्यहरू अपेक्षित उपलब्धि</p> <ul style="list-style-type: none"> व्यवस्थापिका संसद भित्रको प्राकृतिक साधनस्रोत समितिमा वातावरणको मुद्दा भित्र सिमसार र रामसारको विषयलाई प्राथमिकता साथ उठाउने । राजनीतिज्ञ, कर्मचारी, संविधान सभाका सदस्यहरूलाई रामसार र सिमसारको विषयमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने । 					
गतिविधि	पूरक नीतिगत गतिविधि	रामसार क्षेत्रसंग सम्बन्धित कार्यक्रम कर्मचारी र राजनीतिज्ञहरूलाई सहभागी गराउने	५ वटा रामसार क्षेत्र	फेब्रुअरी-जुन	दुई वटा कार्यक्रम
परामर्श	मूख्य नीति निर्माण तहका व्यक्ति	राष्ट्रिय सिमसार समितिको बैठक आयोजना गर्ने	केन्द्रीय तहमा गर्ने	जनवरी-जुलाई	दुई वटा बैठक
<p>रामसार क्षेत्रमा रहेका स्थानीयस्तरका समुदाय, पर्यटन व्यवसायी र उपभोक्ता समुदाय । अपेक्षित उपलब्धि</p> <ul style="list-style-type: none"> समग्र भू-परिधीय वातावरण भित्र सिमसारको महत्त्व, उपयोगिता बारे सचेतना अभिवृद्धि गर्ने । नेपाल पर्यटन बोर्डलाई रामसार क्षेत्रको पर्या-पर्यटनको विकासमा प्रोत्साहित गर्ने । सिमसार क्षेत्रको संरक्षण हाम्रा लागि हो भन्ने भावना जगाउन स्थानीय उपभोक्ता समुदायलाई अभिप्रेरित गर्ने । 					
विज्ञापन	छापा माध्यममा विज्ञापन	दुई वटा छापा माध्यममा रामसार र सिमसार क्षेत्रका महत्त्वबारे सामाग्री प्रकाशन गर्ने	सबै रामसार क्षेत्र	फेब्रुअरी-जुन	दुई वटा सामान प्रकाशन
ई-मेल	ई-मेल	सिमसार क्षेत्रमा देखिएका चुनौती, अवसर उपयोगिता लगायतका सूचना तथा जानकारीहरू इमेल मार्फत सरोकारवालालाई प्रदान गर्ने	सबै रामसार क्षेत्र	अप्रिल-जुन	५०० वटा इमेल पठाउने

<p>रामसार क्षेत्र वरिपरिका शैक्षिक संस्थाहरू, सिमसार क्लब अपेक्षित उपलब्धि</p> <ul style="list-style-type: none"> समग्र भू-परिधि तथा वातावरण भित्र सिमसारको महत्त्व, उपयोगिताबारे सचेतना जगाउने । सिमसार क्लबका सदस्यहरूलाई सिमसार क्षेत्रप्रति अपनत्व जगाउने काम गर्ने । 					
सञ्चार उपकरण	गतिविधि	विवरण	रामसार क्षेत्र	समयावधि	अपेक्षित उपलब्धि
प्रकाशन	शैक्षिक संस्थाहरू र सिमसार क्लबहरूलाई शैक्षिक सामग्री	शैक्षिक सामग्रीहरूमा सिमसार विषयलाई समावेश गर्ने, पाठ्यक्रममा समावेश गर्न नसकिएका विषयहरूलाई वैकल्पिक सामग्रीका रूपमा सिमसार सम्बन्धी जानकारी भएका सूचनामूलक प्रकाशन वितरण गर्ने	सबै रामसार क्षेत्रमा	जनवरी - जुन	कम्तीमा १० वटा विद्यालय
गतिविधि	छलफल/अन्तर्क्रिया कार्यक्रम	१० वटा विद्यालयमा सिमसार, रामसार महासन्धि लगायतका विषयमा छलफल, अन्तर्क्रिया कार्यक्रम गर्ने	सबै रामसार क्षेत्र	मार्च - जुलाई	कम्तीमा १० वटा छलफल अन्तर्क्रिया कार्यक्रम
<p>सिमसार सम्बन्धी सूचना केन्द्रको स्थापना अपेक्षित उपलब्धि</p> <ul style="list-style-type: none"> रामसार महासन्धि, नेपालका रामसार क्षेत्र तथा सिमसार क्षेत्रको जानकारी दिने सिमसार सम्बन्धी सूचना केन्द्र, घोडाघोडी, माइपोखरी र रारामा राख्ने । 					
परामर्श	सञ्चार सम्बन्ध	सञ्चार अभियान (Media Campaigning) गर्ने	सबै रामसार क्षेत्र	जनवरी - जुन	कम्तीमा ५ वटा Media Campaigning गर्ने
रणनीति	सूचना केन्द्रलाई बढी प्रभावकारी बनाउने बारे दुई पृष्ठको संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका	सबै रामसार क्षेत्र	सबै रामसार क्षेत्र	मार्च -अगस्ट	रामसार क्षेत्र सम्बन्धी संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका
समन्वय	साझेदार संस्थासंगको बैठक	सूचना केन्द्रलाई स्थापना गरी प्रभावकारिता बढाउन संरक्षण साझेदार संस्थाहरूसंग समन्वय गरी स्रोत साधनको पहिचान गर्ने	३ वटा रामसार क्षेत्र	सेप्टेम्बर-डिसेम्बर	३ वटा सूचना केन्द्र

अनुसूची- ४: सञ्चारका आधार तथा उपकरणहरूको सूची

१. अन्तरसम्बन्धित आधार

तल उल्लेख गरिएका अनुच्छेदहरूले सेवा तकनिकी प्रयोग गरी सिमसारका मुद्दालाई बढी भन्दा बढी रूपमा विस्तार गर्न मद्दत गर्छ भन्ने कुरा देखाउँछ । यसरी सचेतना जगाउने काम ज्यादै कठिन हुन्छ । सरोकारवाला निकाय र साभेदार संस्थाहरू फरक-फरक र छरिएर रहेकाले यो कार्य जटिल देखिन्छ । सेवा तकनिकीलाई सफल रूपमा प्रयोग गर्न सिमसार सम्बन्धी सकारात्मक सूचनाहरू प्रवाह गर्नु जरूरी छ ।

उपकरण	फाइदा	बेफाइदा	सम्झनु पर्ने कुराहरू	वर्तमान स्थिति
जनसरोकारका विषयमा जनसभा	उपयुक्त माध्यम, बढी सहभागिता र साभेदारी संस्थाहरूको आफ्नो कुरा राख्न सक्ने थलो	ठूलो सहभागितामा निचोड निकाल्न गाह्रो, यस्तो थलोमा सबैले भन्न, बोल्न र आफ्ना कुरा राख्न सक्दैनन् । समय सीमा हुँदैन	योजना निर्माण गर्दा सरोकारवाला निकायलाई समावेश गर्नुपर्ने	रामसारमा सूचीकृत गर्ने, व्यवसाय योजना बनाउन कानूनी प्रावधान निर्माण हुनु पर्ने
बैठकमा छलफल	उपयुक्त माध्यम र दोहोरो सञ्चार हुने, निचोड निकाल्न सहज	सहजकर्ता र विज्ञको आवश्यकता पर्ने	विशेष र महत्वपूर्ण विषयमा छलफल चलाउन सक्नु पर्छ	यो पद्धती प्रयोगमा चलि रहेको छ ।
प्राथमिकता प्राप्त समूह बीच छलफल	समसामयिक विषयमा छलफल गर्न उपयुक्त माध्यम, प्रभावकारी र सक्रिय सहभागिता	पूर्व तयारी बिनाको छलफल उपलब्धिपूर्ण नहुने	सरोकारवालाहरूका सानो-सानो समूह बनाई पूर्व छलफल गर्नुपर्ने	
कार्यशाला गोष्ठी	दोहोरो सञ्चारको लागि उपयुक्त माध्यम, प्रभावकारी सक्रियता र सहभागिता	पूर्व तयारी र सहजीकरण आवश्यक, उद्देश्य र योजनाबारे पारदर्शिता जरूरी	सबैको सहभागिता गराउन सक्रिय हुनुपर्ने	प्रयोगमा आइरहेको छ ।
भ्रमण आदान-प्रदान	सम्बन्धित विषयवस्तुको ज्ञान लिन प्रभावकारी कदम	महँगो पर्ने आउँछ	भ्रमण स्थल वरिपरि तथा नजिकको अर्को सम्भावना क्षेत्रमा पनि भ्रमण गर्ने	प्रयोगमा आइरहेको छ ।

अध्ययन भ्रमण	स्थलगत अवलोकन भएकाले बढी प्रभावकारी	खर्चिलो हुन्छ	भ्रमण स्थलका बारेमा आधारभूत कुराहरूको ज्ञान हुनुपर्ने	प्रयोगमा आइरहेको छ ।
वातावरणीय विषयमा नाटक प्रदर्शन	प्रभावकारी हुन्छ । सहभागीतामूलक हुन्छ ।	स्थानीय स्रोत, साधनलाई प्रयोग गर्न नसक्दा महँगो पर्ने		प्रयोगमा आइरहेको छ ।
अन्तर्वार्ता	गहन अध्ययनका लागि एकदमै प्रभावकारी	बढी समय लाग्ने	असल अन्तर्वार्ताको काम विशेषज्ञ तथा प्राविधिक हो	प्रयोगमा आइरहेको छ ।
दूर भाषा	देहोरो सञ्चारका लागि एकदमै प्रभावकारी	सूचनाको सम्भाव्य स्रोतलाई पहिचान गर्नुपर्ने		प्रयोगमा आइरहेको छ ।
२. प्रकाशन आधार				
उपकरण	फाइदा	बेफाइदा	सम्बन्धनुपर्ने कुरा	वर्तमान अवस्था
पत्राचार	व्यक्तिगत सम्बन्धका लागि प्रभावकारी	ठूलो समुदायलाई अनुपयुक्त र सम्बन्धित व्यक्तिभन्दा अलग व्यक्तिले सूचना पाउन सक्ने सम्भावना	नाम र ठेगाना सहित आवश्यक सूचनाको आवश्यकता	प्रयोगमा आइरहेको छ ।
वार्षिक प्रतिवेदन	ठूलो संख्या र क्षेत्रमा सही र सत्य सूचना प्रदान गर्न सहज	बढी खर्चिलो	कानूनी प्रावधान र जानकारी जरूरी	प्रयोगमा आइरहेको छ ।
ब्रोसियर र सूचनामूलक सामग्री	ठूलो संख्या र क्षेत्रमा समेट्न सकिने, कम खर्चिलो, प्रभावकारी	समुदायमा वितरण गर्दा खेर जाने सम्भावना, सानो सूचना सामग्रीमा धेरै कुराहरू नअट्ने सम्भावना	लक्षितवर्गको निर्धारण गरी के-कति र कहिले वितरण गर्ने भन्ने योजना बनाउने	प्रयोगमा छ ।
जर्नल	उपयुक्त माध्यम, बिना लागत सूचना प्रवाह हुने	सीमित क्षेत्रमा वितरण हुने	जर्नलको सूची बनाई उपयुक्त जर्नलमा लेख रचना दिने	प्रयोगमा आइरहेको छ ।

३. श्रव्य दृश्य				
उपकरण	फाइदा	बेफाइदा	सम्झनुपर्ने कुराहरू	वर्तमान स्थिति
आगन्तुक, केन्द्र	सूचना प्रवाह गर्ने प्रभावकारी एवं आकर्षक माध्यम	निर्माण गर्न र मर्मत सम्भार गर्न खर्चिलो हुन्छ	वित्तीय निरन्तरता जरूरी	प्रायः नेपालमा प्रयोगमा छ ।
पोस्टर निर्माण र प्रदर्शनी	प्रभावकारी कदम, पृष्ठपोषण चाँडो प्राप्त हुने	बढी खर्चिलो	महत्त्वपूर्ण सूचनाहरू निर्धारण गरी पोस्टरमा समेट्नु पर्ने	प्रयोगमा छ ।
स्लाइड	प्रभावकारी, आकर्षक, चाँडो प्रतिक्रिया प्राप्त हुने	स्थानीय तहमा गान्हो	उपकरणहरूमा परीक्षण जरूरी	प्रयोगमा छ ।
भिडियो फिल्म	सूचना सम्प्रेषण गर्न बढी प्रभावकारी, चाँडो प्रतिक्रिया प्राप्त गर्न सकिने	ज्यादै खर्चिलो, उच्च व्यवसायिक जनशक्ति आवश्यक पर्छ	३० मी. भन्दा बढीको भिडियो फिल्म राम्रो हुँदैन	प्रयोगमा छ ।
४. डिजिटल उपकरण				
उपकरण	फाइदा	बेफाइदा	सम्झनुपर्ने कुराहरू	वर्तमान स्थिति
वेब साइट	प्रभावकारी, चाँडो प्रतिक्रिया प्राप्त हुने	- खर्चिलो - उच्च प्रविधि - सबैको पहुँचमा नहुने	सरोकारवाला निकायसंगको क्षमतालाई ध्यान दिनुपर्ने	नेपालमा गैसस/अन्टरनेट गैससले प्रयोगमा ल्याएको
सिडी तयार	ठूलो परिमाणमा सूचना राख्न सहज	- प्राविधिक ज्ञान जरूरी/खर्चिलो	सिडीलाई परीक्षण गर्ने	लोकोप्रिय छ ।
इमेल	प्रभावकारी, छिटो, छरितो, सहज, सरल	- प्राविधिक ज्ञानको जरूरी	लामो खालका सूचनाहरू सक्भर प्रयोग नगर्ने	लोकोप्रिय छ ।

४. आमसञ्चार (Mass Media)					
उपकरण	फाइदा	बेफाइदा	सम्झनु पर्ने कुराहरू	वर्तमान अवस्था	
रेडियो प्रसारण	देशभरका लागि प्रभावकारी लोकप्रिय माध्यम	सञ्चार माध्यममा सञ्चारकर्मीको क्षमतामा निर्भर हुने	सञ्चार गृहको सूची तयार पारी सञ्चारकर्मीसंग राम्रो सम्बन्ध स्थापित गर्ने	लोकप्रिय रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ ।	
टेलिभिजन प्रसारण	प्रभावकारी, लोकप्रिय माध्यम	सञ्चार माध्यममा सञ्चारकर्मीको क्षमतामा निर्भर हुने	सञ्चार गृहको सूची तयार पारी सञ्चारकर्मीसंग राम्रो सम्बन्ध स्थापित गर्ने	लोकप्रिय रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ ।	
पत्रपत्रिका	ठूलो मात्रामा वितरण हुने सूचना संग्रह गरी राख्न मिल्ने, प्रभावकारी	सञ्चार माध्यममा सञ्चारकर्मीको क्षमतामा निर्भर हुने	सञ्चार गृहको सूची तयार पारी सञ्चारकर्मीसंग राम्रो सम्बन्ध स्थापित गर्ने	लोकप्रिय रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ ।	
प्रेस विज्ञप्ति	सस्तो, लोकप्रिय तरिका	प्राविधिक ज्ञानको जरूरी, लेखने कलाको जरूरी	सञ्चार गृहको सूची तयार पारी सञ्चारकर्मीसंग राम्रो सम्बन्ध स्थापित गर्ने	लोकप्रिय रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ ।	
पत्रकार सम्मेलन	प्रभावकारी, प्रशस्त सूचना प्रवाह गर्न सकिने सजिलो माध्यम	जानकार भएको व्यक्ति जरूरी	सञ्चार गृहको सूची तयार पारी सञ्चारकर्मीसंग राम्रो सम्बन्ध स्थापित गर्ने	लोकप्रिय रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ ।	

अनुसूची- ५: सिमसार संरक्षणका लागि सरोकारवालाको भूमिका

सरोकारवाला निकायहरू	संगठन / विभाग / महाशाखा	भूमिका
राष्ट्रिय स्तरमा वन तथा भू-संरक्षण र वातावरण मन्त्रालय	वन, भू तथा जलाधार संरक्षण, वनस्पती, अनुसन्धान तथा संरक्षण विभाग	सिमसार संरक्षणको लागि स्रोत साधनको उचित बाँडफाँड गर्ने सबै विभाग बीच समन्वय कायम गर्ने । साभेदारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग	इकोलोजी शाखा, योजना तथा व्यवस्थापन र संरक्षण शिक्षा शाखा	राष्ट्रिय सिमसार नीति कार्यान्वयन गर्ने, साधन स्रोत परिचालन गर्ने, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, सेपा रणनीति कार्यान्वयन गर्ने
अन्य सरोकारवाला मन्त्रालयहरू	वातावरण, उर्जा सिंचाई, कृषि, स्थानीय विकास, पर्यटन, भौतिक योजना तथा निर्माण, राष्ट्रिय योजना आयोग, रामसार संरक्षण तथा विकास समितिहरू	सिमसारसंग अन्तरसम्बन्धित मुद्दाहरूलाई प्राथमिकतामा राखी सिमसार मैत्री बनाउने ।
सार्वजनिक संस्था र शैक्षिक संघ / संस्था सार्वजनिक संस्था	नास्ट, प्राकृतिक ऐतिहासिक संग्रहालय, त्रिवि, रा.दि.दि., नेपाल पर्यटन बोर्ड	सिमसारसंग सम्बन्धित विषयमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समन्वय गर्ने - स्थानीय, क्षेत्रीय तथा स्थानीय तहमा वातावरणीय विषयमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने - सिमसारसंग सम्बन्धित पर्यटकस्थलको पहिचान र प्रवर्द्धन गर्ने
सञ्चार माध्यम	नेफेज, नेपाल प्रेस इन्स्टिच्यूट, रासस, रेडियो नेपाल, नेपाल पत्रकार महासंघ, टेलिभिजनहरू, पत्र पत्रिकाहरू	- स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रियतहमा सिमसार सम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि गर्ने खालका कार्यक्रम प्रदान गर्ने
अन्तर्राष्ट्रिय गैसस / स्थानीय गैसस	BCN, NTNC, WCN, Fecofun, Himalayan Nature, IUCN, WWF, Care Nepal	- सबै संघ संस्थाहरूबीच समन्वय कायम गर्ने - सचेतना अभिवृद्धि गर्ने - प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग गर्ने

जिल्ला तथा गाविस तहमा		
सरोकारवाला निकायहरू	संगठन / विभाग / महाशाखा / कार्यालय	भूमिका
सरकारी निकाय	क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, जिल्लाका कृषि, सिंचाइ, भू-तथा जलाधार संरक्षण, जिल्ला विकास समिति, गाउँ विकास समिति	<ul style="list-style-type: none"> - सबै निकायलाई समन्वय गरी सेवा रणनीति प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने - प्राकृतिक साधनस्रोत व्यवस्थापन तथा सिमसार संरक्षण तथा व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने - सेवा रणनीति कार्यान्वयन गर्न स्रोत साधनको उचित बाँडफाँड गर्ने - सिमसारको मुद्दाहरूलाई जिल्लास्तरका निकायसंग छलफल गरी ती निकायको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
गैसस / स्थानीय स्तरका समुदाय	LI-BIRD/APEC/CODEF CBO, DFCC, MSF, CFUGS, CFCC BUFFER ZONE MANAGEMENT COMMITTEE (मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति) जिल्ला वन समन्वय समिति, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू, सामुदायिक वन उपभोक्ता समन्वय समिति	<ul style="list-style-type: none"> - जिल्लास्तरका निकायहरू बीचमा साभेदारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने - सीप, तालिम, सचेतनाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने - सचेतनाका लागि सन्देशमूलक सामग्री वितरण गर्ने - सिमसार व्यवस्थापनका लागि स्थानीय समुदायलाई परिचालन गर्ने - वैकल्पिक जीविकोपार्जनको लागि तालिम प्रदान गर्ने
नागरिक समाज	स्थानीय स्रोत उपभोक्ता समूह, किसान, माभी, आदिवासी, जनजाति, सिमसारमा आश्रित समुदाय, स्थानीय युवा क्लब	<ul style="list-style-type: none"> - सिमसार व्यवस्थापनको लागि सल्लाह, सुझाव आदान प्रदान गर्ने - सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोगका लागि स्थानीय तहमा निर्णायक भूमिका खेल्ने - सिमसार संरक्षणका लागि सचेतना अभिवृद्धि गर्दै सिमसार व्यवस्थापन गर्न प्रतिफलमुखी योगदान दिने ।

अनुसूची- ६: सेपा उद्देश्य, रणनीति, गतिविधि, उपलब्धि तथा मूल्याङ्कनका आधार

उद्देश्य	रणनीति	गतिविधि	जिम्मेवार संघसंस्था	उपलब्धि	मूल्याङ्कनका आधार
उद्देश्य १: सेपालाई प्रभावकारी रूपमा बढाउन र सिमसार संरक्षणको महत्त्व, मूल्य सबै तहमा चेतना अभिवृद्धि गर्ने	नेपालका सिमसारहरूको सदुपयोगको बारेमा जनचेतना र सार्वजनिक शिक्षा अभिवृद्धि गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> जनचेतना जगाउन स्थानीय नेताहरूको लागि सभा/गोष्ठी आयोजना गर्ने स्थलगत भ्रमण आयोजना गर्ने जनचेतनामूलक सामग्री तयार र वितरण गर्ने पत्रकार तथा सम्पादकहरूका लागि सामग्री तयार तथा वितरण गर्ने सिमसार सम्बन्धी अनुसन्धान विस्तार गर्ने विभिन्न दिवसहरू जस्तै जैविक विविधता, वातावरण, विश्व सिमसार दिवस मनाउने सिमसार प्रदर्शनी गर्ने 	वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, वन विभाग, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, विश्व वन्यजन्तु कोष, ईसिमोड, पंछी संरक्षण संघ नेपाल, हिमाली प्रकृति इत्यादि	<ul style="list-style-type: none"> जनचेतना सभा/कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न भ्रमणबाट आएका सिकाईहरू छलफल सम्पन्न प्रदर्शनी गर्ने नेपालका रामसार क्षेत्रको वेबसाईट निर्माण गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> गोष्ठी/सभाका प्रतिवेदन फिल्ड कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन प्रकाशित भएका सामग्रीहरूको तथ्याङ्क छलफल भएका विषयको तथ्याङ्क प्रदर्शनीमा सहभागीको तथ्याङ्कहरू वेबसाईट अवलोकन गर्ने व्यक्तिको तथ्याङ्क

<p>विभिन्न संरक्षण संघ संस्थाका विज्ञहरूलाई विभिन्न सिमसार संरक्षणका कार्यक्रम परिचालन गरी सिमसारको जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय र राष्ट्रियस्तरका प्रकाशन विकास गर्ने विभिन्न गैरसरकारी संस्थासंग सहकार्य गर्ने विभिन्न संघ, संस्था जस्तै ICIMOD, IUCN, WWF, NTNC संग सहकार्य गरी विभिन्न जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने सामग्री तयार गर्ने अन्य कर्मचारी तथा शिक्षकहरूलाई संरक्षण प्रशिक्षण दिने 	<p>राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग संरक्षित क्षेत्र तथा सिमसार प्रबन्धक, जिल्ला वन कार्यालय स्थानीयस्तरका संस्था, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति, इत्यादि</p>	<ul style="list-style-type: none"> जनचेतना सामग्री प्रकाशन तथा वितरण गर्ने साभेदारीमा कार्यक्रम सम्पन्न गर्ने जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने सामग्री संकलन तथा वितरण सिमसार संरक्षणका वर्तमान समस्याबारे अभिवृद्धि 	<ul style="list-style-type: none"> गोष्ठी/सभाका प्रतिवेदन तथा सामग्री प्रकाशित भएका सामग्रीहरूको तथ्याङ्क तालिम प्राप्त भएका शिक्षक तथा अन्य कर्मचारीको नामावली
<p>तालिम भ्रमणको माध्यमबाट विभिन्न सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> सिमसार संरक्षणमा सबै सरोकारवालाहरूको तथ्याङ्क संकलन गर्ने सरोकारवालाहरूको बीच आपसी साभेदारी बढाउने सिमसार सम्बन्धी नीति बारे चेतना अभिवृद्धि गर्ने 	<p>राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभाग संरक्षित क्षेत्र तथा सिमसार प्रबन्धक, जिल्ला वन कार्यालय स्थानीयस्तरका संस्था, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति, इत्यादि</p>	<ul style="list-style-type: none"> जनचेतना सामग्री प्रकाशन तथा वितरण गर्ने साभेदारीमा कार्यक्रम सम्पन्न गर्ने जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने सामग्री संकलन तथा वितरण सिमसार संरक्षणका वर्तमान समस्याबारे अभिवृद्धि 	<ul style="list-style-type: none"> गोष्ठी/सभाका प्रतिवेदन तथा सामग्री प्रकाशित भएका सामग्रीहरूको तथ्याङ्क तालिम प्राप्त भएका शिक्षक तथा अन्य कर्मचारीको नामावली

<p>नेपालमा सिमसार संरक्षणको क्षेत्रमा भएका शिक्षा तथा जनचेतना अभिवृद्धिका कार्यहरूमा सहकार्य गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> • सिमसार शिक्षामा भएका गतिविधिहरू संकलन गर्ने • संघ, संस्था बीच सञ्चार अभिवृद्धि गर्ने • सिमसार संरक्षणमा साझेदारहरू बीच सञ्चार अभिवृद्धि गर्ने • वर्तमान शिक्षा, जनचेतना तथा सूचनाका स्रोतहरूमा कमी कमजोरी पत्ता लगाउने • नयाँ तथा परिमार्जित निकाय पत्ता लगाई सूचना प्रवाह गर्ने 	<p>राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग संरक्षित क्षेत्र तथा सिमसार प्रबन्धक, जिल्ला वन कार्यालय स्थानीय स्तरका संस्था, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति, इत्यादि</p>	<ul style="list-style-type: none"> • प्रतिवेदन प्रकाशित • सञ्चार अभिवृद्धि 	<ul style="list-style-type: none"> • सञ्चारको तथ्याङ्क • नयाँ प्रतिवेदन
<p>नेपालका सिमसारको संरक्षण तथा सदुपयोगका लागि स्वयंसेवकको भावना अभिवृद्धि गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय अगुवा व्यक्ति संघ संस्थासंग छलफल गर्ने • स्वयंसेवक परिचालन गर्न स्रोत जुटाउने 	<p>राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग संरक्षित क्षेत्र तथा सिमसार प्रबन्धक, जिल्ला वन कार्यालय स्थानीय स्तरका संस्था, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति, इत्यादि</p>	<ul style="list-style-type: none"> • छलफल सञ्चालन • स्वयंसेवक अभिवृद्धि 	<ul style="list-style-type: none"> • वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन • स्वयंसेवकको नामावली
<p>सिमसारको तथ्याङ्क संकलन, अनुसन्धान तथा जनचेतना जगाउन छलफल तथा प्रस्तावना गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> • सबै रामसार क्षेत्रमा स्रोत केन्द्र स्थापनाको प्रस्तावना • निरन्तर रूपमा तथ्याङ्कलाई अद्यावधिक गर्ने 	<p>राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभाग, WWF, IUCN, NTNC, BCN, इत्यादि</p>	<ul style="list-style-type: none"> • सबै रामसार क्षेत्रमा स्रोत केन्द्र स्थापना • तथ्याङ्क अभिवृद्धि • तथ्याङ्क प्रकाशित 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रयोगमा आएका प्रतिवेदन • तथ्याङ्कहरू

<p>उद्देश्य २: सिमसार सम्बन्धी देखिएका समस्या जस्तै:- सिमसार अतिक्रमण र अतिक्रमण समस्यालाई समाधान गर्ने</p>	<p>राष्ट्रियस्तरमा विकसित राष्ट्रहरूको सिमसार नीतिहरू मार्ग निर्देशनहरूलाई सबै तहमा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने</p>	<p>सिमसारसंग सम्बन्धित विभिन्न नीति तथा अवधारणा नेपाली तथा अंग्रेजी भाषामा रूपान्तरण गर्ने</p> <ul style="list-style-type: none"> ती नीतिहरूलाई सहजरूपमा कार्यान्वयन गर्न स्थानीयस्तरमा कार्यशाला गोष्ठी गरी छलफल गर्ने स्थानीय स्तरका समुदायलाई नीतिहरूको कार्यान्वयन गराउन बढी परिचालन गर्ने 	<p>राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभाग संरक्षित क्षेत्र तथा सिमसार प्रबन्धक, जिल्ला वन कार्यालय स्थानीयस्तरका संस्था, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति, इत्यादि</p>	<ul style="list-style-type: none"> नेपाली र अंग्रेजी भाषामा अनुवाद गरी नीतिहरूलाई बढी भन्दा बढी व्यक्तिहरूलाई वितरण गर्ने कार्यशाला/गोष्ठी आयोजना गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> वितरण गरेको सूची कार्यशाला/गोष्ठीको प्रतिवेदन स्थानीय स्तरमा आयोजना भएका कार्यक्रमको प्रतिवेदन
<p>उद्देश्य ३: स्थानीय स्रोतको संरक्षण र सदुपयोगको लागि सक्रिय पार्दै मूलप्रवाहीकरण गर्ने</p>	<p>वैकल्पिक आयआर्जनका उपायहरूको प्रवर्द्धन गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> उपर्युक्त वैकल्पिक आयआर्जनका सम्भावनाहरू पहिचान गर्ने उपर्युक्त तालिमको व्यवस्थापन गर्ने आय आर्जनका क्रियाकलापहरूको प्रदर्शनी गर्ने 	<p>जिल्ला स्थित सामुदायिक विकास अधिकारी</p>	<ul style="list-style-type: none"> उपर्युक्त वैकल्पिक आय आर्जनका क्रियाकलापको छनौट बढी भन्दा बढी स्थानीय समुदायलाई आयआर्जनका क्रियाकलापमा आवद्ध भएका आय आर्जनका गतिविधि प्रदर्शनी 	<ul style="list-style-type: none"> ग्रामीण सहजकर्ताले प्रदान गरेको प्रतिवेदन तालिम प्रदान गरेको प्रतिवेदन आय आर्जनको प्रदर्शनी उत्कृष्ट हुन सफल हुनेहरूको सूची

	<p>आय आर्जनका क्रियाकलापबारे स्थानीयस्तरमा सचेतना र लघु वित्त सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> • लघु वित्तका विज्ञहरूलाई स्थानीय तहमा लैजाने • सिमसारमा आश्रित समुदायमा लघु वित्त र जीविकोपाजनबीच सह-सम्बन्ध स्थापना गर्ने • प्रोत्साहनका योजना ल्याउने • आय आर्जनमा संलग्न समुदायलाई सिमसार क्षेत्रमा अवलोकन भ्रमण गराउने 	<p>जिल्ला स्थित सामुदायिक विकास अधिकारी</p>	<ul style="list-style-type: none"> • आय आर्जनमा संलग्न समुदायहरूको संख्यामा वृद्धि • अवलोकन भ्रमणबाट आएको सिकाईहरू • प्रतियोगिता र पुरस्कार प्रदान गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> • जिल्लास्थित सहजकर्ताबाट आएका प्रतिवेदन • तालिम भ्रमणको प्रतिवेदन • प्रतियोगितामा विजेता भएकाहरूको सूची
<p>बहुपक्षिय सरोकारवालाहरू बीच सिमसार सम्बन्धी हाल विद्यमान विषय, मुद्दाहरूबारे सचेतना जगाउने</p>	<ul style="list-style-type: none"> • कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गर्ने • प्रकाशित सूचनामूलक सामग्री वितरण गर्ने • सरोकारवाला निकायबाट आएको पृष्ठपोषकलाई ध्यान दिने • रामसार क्षेत्रमा पत्रकार भ्रमण गराउने 	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, जिल्ला वन कार्यालयहरू, विश्व वन्य जन्तु कोष, पंक्षी संरक्षण संघ नेपाल, NTNC, IUCN 	<ul style="list-style-type: none"> • कार्यशाला गोष्ठीका प्रतिवेदन तयार गर्ने • सचेतनामूलक सामग्रीको उत्पादन र वितरण गर्ने • अवलोकन भ्रमणबाट उपलब्ध सिकाई • सञ्चार माध्यमले प्रसारण गरेका सामग्री उत्पादन 	<ul style="list-style-type: none"> • कार्यशाला, तालिम गोष्ठीका प्रतिवेदन • अवलोकन, भ्रमणबाट आएको प्रतिवेदन • सञ्चार माध्यममा प्रकाशित/प्रसारित समाचारहरू 	

अनुसूची ७
4-P गोष्ठीमा सहभागीहरू
कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष
कुसाहा, सुनसरी
(July 05-08, 2010)

क्र.सं.	नाम	संस्थाहरू	जिल्ला
१.	पंकज कुमार महतो	मधुवन मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति	सुनसरी
२.	कमल ऋषि देव	मधुवन मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति	सुनसरी
३.	देवि प्रसाद चौलागाई	जनजागरण CFUG	सुनसरी
४.	उर्मिला कार्की	प्रकासपुर मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति	सुनसरी
५.	अमर कुमार गुरुङ्ग	प्रकासपुर मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति	सुनसरी
६.	विष्णु सिग्देल	मधुवन मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति	सुनसरी
७.	बलराम माझी	मधुवन-७	सुनसरी
८.	अशोक राम	कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष	सुनसरी
९.	रविशंकर पण्डित	नेपाल पंक्षी संरक्षण संघ	सुनसरी
१०.	विवेकानन्द भ्ना	CSUWN	सुनसरी
११.	जङ्ग बहादुर खड्का	टपेश्वरी गा.वि.स.	उदयपुर
१२.	शिव नारायण शाह	कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष	सुनसरी
१३.	फनिलाल बहादुर	मधुवन सिमसार उपभोक्ता समूह	सुनसरी
१४.	दिवश कुमार चौधरी	CSUWN	सुनसरी
१५.	रन्जित कुमार शाह	मधुवन	सुनसरी
१६.	भोला प्रसाद शाह	लौकही, पश्चिम कुशाह	सुनसरी
१७.	दौद मन्सुरी	श्रीपुर उपभोक्ता समिति	सुनसरी
१८.	शिव नारायण उराव	हरिपुर मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समिति	सुनसरी
१९.	ब्रज किशोर यादव	क्षेत्रिय वन निर्देशनालय	विराटनगर
२०.	राम बिलास ठाकुर	जिल्ला वन अधिकृत	सुनसरी
२१.	राम बहादुर थपलिया	प्रमुख जिल्ला अधिकृत	सुनसरी
२२.	प्रेम प्रसाद भट्टराई	स्थानीय विकास अधिकृत	सुनसरी

अनुसूची ८
4-P गोष्ठीमा सहभागीहरू
घोडाघोडी ताल क्षेत्र
सुखड, कैलाली
(July 16-19, 2010)

क्र.सं.	नाम	पद	संस्था
१.	पम्फा देवी पाण्डे	अध्यक्ष	पिपल चौतारी सामुदायिक बन
२.	पार्वती नेउरे	अध्यक्ष	मोहमयाल सामुदायिक बन
३.	लक्ष्मी जोशी	अध्यक्ष	विन्द्रा सामुदायिक बन
४.	सरोज नेउरे	अध्यक्ष	भैरव सामुदायिक बन
५.	टंक शाह	सचिव	घोडाघोडी
६.	उपेन्द्र राज गिरी	सचिव	साँढेपानी गाविस
७.	नारायण भुसाल	सदस्य	घोडाघोडी
८.	इन्दिरा सुवेदी	प्रशासकिय प्रमुख	दरख गाविस
९.	विष्णा चौधरी	सचिव	जनहित सामुदायिक बन
१०.	मैना ढकाल	अध्यक्ष	तेङ्गनुवा सामुदायिक बन
११.	हरिप्रसाद सुवेदी	रिपोर्टर	सुदुर सन्देश दैनिक
१२.	कृष्ण प्रसाद ढुङ्गाना	सहायक सम्पादक	घोडाघोडी सन्देश दैनिक
१३.	सुशिला चौधरी	सदस्य	घोडाघोडी फोरम
१४.	सुनिल सापकोटा	संयोजक	घोडाघोडी सिमसार संरक्षण सञ्जाल
१५.	गिता देवी चौधरी	सदस्य	रामशिखर भाला गाविस
१६.	डम्मरे वादी	सदस्य	भैरव सामुदायिक बन
१७.	डा. हेम सागर बराल	प्रमुख प्राविधिक सल्लाहकार	हिमाली प्रकृति
१८.	राजेन्द्रमान सिंह भण्डारी	जिल्ला वन अधिकृत	कैलाली
१९.	अनन्त राम भण्डारी	फिल्ड प्रबन्धक	CSUWN
२०.	हिमालय भट्ट	प्रशासक र वित्त सहायक	CSUWN
२१.	विष्णु अधिकारी	समुदाय परिचालक	CSUWN
२२.	माया चौधरी	समुदाय परिचालक	CSUWN
२३.	बिपत राम चौधरी	समुदाय परिचालक	CSUWN
२४.	विष्णु राम चौधरी	समुदाय परिचालक	CSUWN
२५.	राम कुमार चौधरी	समुदाय परिचालक	घोडाघोडी मञ्च
२६.	मिना चौधरी	समुदाय परिचालक	घोडाघोडी मञ्च
२७.	दिल्ली साउद	समुदाय परिचालक	घोडाघोडी मञ्च
२८.	गोपी हमाल	भूतपूर्व उपाध्यक्ष	कैलाली उद्योग वाणिज्य संघ, धनगढी

सन्दर्भ सामग्री

Baral, H. S. 2008. *Himalayan Wetlands and Birds*. In Water Tower of Asia: Experiences in Wetland Management in Nepal, edited by Bishnu B. Bhandari, Seung Oh Suh and Sung Hoon Woo. Chanwon: Gyeongnam Ramsar Environmental Foundation.

Baral H.S., Inskipp, C., Inskipp, T. and Regmi U.R. 1996. *Threatened Birds of Nepal*. Bird Conservation Nepal and Department of National Parks and Wildlife Conservation, Kathmandu, Nepal

Bhandari, B. 1992. *The Current Status of Wetlands in Nepal*. Country Report presented at the Asian Wetland Symposium organized by the Ramsar Center, 14-20 October 1992, Otsu-Kushiro, Japan

Bhujju, Ukesh Raj, Madhukar Khadka, Pawan Kumar Neupane and Radium Adhikari, 2009. *Lakes of Nepal: 5358 - Map Based Inventory*. Kathmandu: National Lakes Conservation Development Committee

Bhujju, UR, PR Shakya, TB Basnet and S Shrestha. 2007. *Nepal Biodiversity Resource Book*. Kathmandu: MoEST, ICIMOD and UNEP

BPP. 1995. *Biodiversity Assessment of Terai Wetlands. Biodiversity Profile Project*, Publication No. 1, Department of National Parks and Wildlife Conservation, Kathmandu, Nepal.

DNPWC and WWF NP. 2005. *Fact sheets Wetlands of Nepal: Koshi Tappu Wildlife Reserve, Ghodaghodi Lake Area, Jagdishpur Reservoir, Beeshazhar and Associated Lakes, Phoksundo Wetland Series, Gosainkunda Wetland Series, Gokyo Wetland Series and Singjema Wetland Series*. Kathmandu: Department of National Parks and Wildlife Conservation and WWF Nepal Program

DNPWC and WWF NP. 2007. *Fact sheets: Wetlands of Nepal: Kyangjing Wetland Series, Panch Pokhari Wetlands and Rara Lake*. Kathmandu: Department of National Parks and Wildlife Conservation and WWF Nepal Program

DNPWC. 1998. *National Report of Nepal for COP7 (04/11/1998) National Report prepared for the 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971)* http://www.ramsar.org/cda/ramsar/display/main/main.jsp?zn=ramsar&cp=1-31-121-280%5E18165_4000_0__ November 17, 2009

DNPWC. 2008. *National Report on the Implementation of the Ramsar Convention on Wetlands National Reports to be Submitted to the 10th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Republic Of Korea, 28 October – 4 November 2008* <http://wetlandinventory.org.np/content/view/104/1/> November 17, 2009

Kafle, Gandhiv and Savillo Isidro, 2009. *Present status of Ramsar Sites of Nepal*. International Journal of Biodiversity and Conservation Vol. 1(5) pp. 146-150

GON/MFSC. 2006. *Nepal Biodiversity Strategy Implementation Plan 2006-2010*. Government of Nepal, Ministry of Forests and Soil Conservation, Kathmandu, Nepal

GON/MFSC. 2009. *Nepal Fourth National Report to the Convention on Biological Diversity*. Government of Nepal, Ministry of Forests and Soil Conservation, Kathmandu, Nepal

HMG/N/MFSC 2002. *Nepal Biodiversity Strategy*. Ministry of Forests and Soil Conservation, Kathmandu, Nepal.

HMGN/MFSC. 2002. *National Wetland Policy* (Nepali version) HMGN/MFSC, Kathmandu.

IUCN. 2000. *Conservation and Sustainable Use of Wetlands in Nepal* (Proposal). IUCN, Kathmandu

IUCN 2000. *Water and Nature Initiative*

IUCN Nepal. 1998. *An Inventory of Nepal's Wetlands*. IUCN Nepal, Kathmandu.

Ministry of Environment of Spain (2005). *Guidance for CEPA Plans (Communication, Education, Participation and Awareness) in Spanish Wetlands*, Madrid, Spain, 96 pages

NARMA. 2004. *Poverty Reduction through Sustainable Management of Protected Areas and Wetlands in Nepal: Processes, Modalities, Impacts and Identification of Areas for Future Support (Volumes I and II)*. NARMA Consultancy Private Limited, Kathmandu

Ramsar, 2009; *What Wetlands Are In* http://www.ramsar.org/cda/ramsar/display/main/main.jsp?zn=ramsar&cp=1-36-37^7723_4000_0 October 27, 2009

RIS. 2002. *Ramsar Information Sheet on Ramsar Wetlands (RIS)*. Categories approved by Recommendation 4.7 of the Conference of the Contracting Parties.

WI. 2006. *Ramsar Sites Information Sheet: Ramsar Site no. 380, 1313, 1314 and 1315* <http://www.wetlands.org/rsis/>

नेपाल सरकार

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग

पोष्ट बक्स: ८६०, बबरमहल, काठमाडौं, नेपाल

फोन: ००९७७-१-४२२०९१२, ४२२०८५०, ४२२७९२६

Email: info@dnpsc.gov.np

Website: www.dnpsc.gov.np